

Egon PELIKAN

SLOVENSKI POLITIČNI KATOLICIZEM V TRIDESETIH LETIH V LUČI EVROPSKIH IZKUŠENJ

I. Uvod

V prispevku bom skušal osvetliti nekatera vprašanja za katera mislim, da glede na aktualnost, še bolj pa glede na praznino, ki je kljub pomembnosti obdobja na področju naše historiografije očitna, terjajo odgovor. Skušal bom predstaviti izhodišče, s katerega bi bilo potrebno (glede na rezultate analize te problematike v Evropi) tudi v Sloveniji oceniti razmerje med političnim katolicizmom in radikalno desnico (fašizmom) v luči širšega evropskega konteksta. Poleg tega je v slovenski historiografiji nujno potrebno opredeliti tudi pojem "politične sredine"¹ v širšem smislu in znotraj katoliškega političnega tabora, ne glede na to, kolikšen obseg in politično moč je ta npr. v tridesetih letih v Sloveniji predstavljala. V pričujočem tekstu se bom v prvi vrsti posvetil "sredini" v slovenskem katoliškem taboru, četudi se bo pojavu potrebno posvetiti tudi pri obravnavi drugih političnih gibanj in skupin v času med obema vojnama.² S tem se namreč približujemo odgovorom na nekatera bistvena vprašanja slovenske zgodovine v prvi polovici 20. stoletja.

¹ Za definicijo idejnopolitične "sredine" se mi zdi odločilen odnos do **nacionalnega vprašanja, tržne ekonomije in političnega pluralizma oziroma demokracije**. Pri prvem mislim na to, da je določena idejnopolitična skupina bila pripravljena postaviti nacionalni interes pred ideološki ali ožji politični interes, pri drugem na zavračanje stanovsko-korporativističnih zamisli in zavračanje ukinjanja trga, ter dirigiranega, planskega gospodarstva pa tudi ukinjanja privatne lastnine v gospodarstvu, pri tretjem pa na vztajanje na ohranjanju političnega pluralizma in parlamentarni demokraciji. Nikakor se ne strinjam s tezami, da je bil čas radikalnih ideologij v tridesetih letih tudi čas, ko naj bi razen delitve na "desnico" in "levico" ne bilo drugih alternativ. Zato tudi trdim, da npr. Andrej Gosar ni bil povsem "osamljen primer". "Osamljen primer" je bil zgolj v tem, da je svoj program družbenih reform, ki so se tikale temeljnih družbenih vprašanj tistega časa, uspel iz demokratičnih izhodišč razviti in strokovno utemeljiti na izjemno visoki strokovni ravni. Res je, da je zgodovinski razvoj, ko so v tridesetih letih prevladale radikalne ideologije, pristaše politične sredine spremenil v nemočeno opazovalce usodne delitve naroda, res pa je tudi, da "sredinstvo" le ni bilo tako "marginalen pojav". S tako teorijo se seveda strinjajo tisti, ki bi sicer v sredinski poziciji morali priznati potencialno možnost za eventualni razvoj, s čemer bi morali priznati tudi alternativo zgrešenemu aktualnemu razvoju in tudi napake v radikalnih usmeritvah tako "levice", kot "desnice".

² Mislim na posameznike, organizacije, skupine intelektualcev okoli posameznih slovenskih časopisov in revij, politične skupine itd., ki so sicer izhajali iz povsem različnih, tudi nasprotujočih si idejnopolitičnih taborov, a jim je bila skupna usmeritev v "sredino". To je pomenilo, da niso pristajali na radikalne idejnopolitične delitve v družbi in narodu in so hkrati vztrajali na demokratičnih stališčih v svojih idejnopolitičnih programih in usmeritvah (glej opombo št. 1). Mislim na ljudi, kot so bili Lojze Ude, Izidor Cankar, Dragotin Lončar, Fran Saleški Finžgar, Jakob Šolar, Ivan Hribar, Stanko Cajnkar in še dolga vrsta drugih, ki so sicer izhajali iz povsem različnih idejnopolitičnih taborov. O odnosu slovenskih komunistov do "idejnopolitične sredine" v času druge svetovne vojne, je obsežno študijo pripravil Bojan Godeša. (Glej: Bojan Godeša, Zato ni z nami je proti nam, Ljubljana 1995).

Navedel bom nekatere ključne teze, ki jih bom (glede na predpisani obseg teksta) v svojem prispevku zgolj kratko povzel:

1. Vprašanje boja za slovensko avtonomijo v Jugoslaviji je postalo v Sloveniji (Dravski banovini) v drugi polovici tridesetih let pravzaprav drugovrstnega pomena, saj je v kontekstu obvladovanja slovenske družbe s strani političnega katolicizma, bil boj za avtonomijo podrejen predvsem temu cilju. Mislim v bistvu klerikalizacijo – poskus integralističnega obvladovanja slovenske družbe (tj. naroda). To naj bi dosegli z nadaljevanjem politike, ki je bila značilna za triumfalističen pohod političnega katolicizma na Slovenskem v času pred prvo svetovno vojno. Z vzponom radikalnih ideologij v Evropi, ki so družbi predlagale radikalne ideološke in politične rešitve, pa je politični katolicizem zašel v idejno krizo. Konkurenčnim ideologijam ni mogel ali znal postaviti nasproti lasten adekvaten idejnopolični program. V tem smislu je šlo za evropski pojav, za idejno krizo političnega katolicizma v vsej tedanji Evropi.

Za Slovence so z vstopom novo državo nastale še povsem nove razmere, politični katolicizem je namreč svojo idejnopolično akcijo izvajal v državi s pravoslavno večino, pravoslavnim kraljem itd.³

2. Znotraj katoliškega političnega tabora gre v tridesetih letih za vprašanje razvoja v aktualnem evropskem kontekstu (v luči razvoja v posameznih evropskih državah) na relaciji Katoliška cerkev – politični katolicizem – radikalna desnica (fašizem). Pri tem je v Sloveniji položaj zelo specifičen, saj gre za povezovanje na eni strani s centralistično diktaturo (v praktičnem, političnem smislu) in na drugi za pogledovanje za nekaterimi premisami fašistične ideologije (radikalne desnice) na ideološkem področju (in v aktualnega evropskem kontekstu).⁴

³ V tem smislu so slovenski liberalci igrali zelo pomembno vlogo, kljub njihovi relativni politični šibkosti, saj so z ogrožanjem monopola slovenskega političnega katolicizma (grožnjo s sodelovanjem z Beogradom, ki je svojo realno obliko in možnosti pokazala v letih 1932-1934, ko je bilo več vodilnih slovenskih politikov katoliške stranke tudi obsojenih, zaprtih ali interniranih), pogojevali tudi odnos ("odločnost") SLS, pri zavzemanju stališč do vprašanj centralizma in avtonomije.

⁴ Razločevanje, ki ga uporabljam pri razlikovanju med "**radikalno**" in "**avtoritarno desnico**", temelji na analizah Stanleya G. Payna, ki kot desno-avtoritarne režime označuje tiste, pri katerih "radikalna desnica" nima popolne oblasti, kot primer totalitarne države pa navaja predvsem nacistično Nemčijo in fašistično Italijo. Različen politični razvoj je definiralo (po Paynu) že ideološko izhodišče:

1. Avtoritarna desnica je bila antikonzervativna le v zelo omejenem smislu – glede na sodobnejšo parlamentarno obliko konzervativizma. Sicer ne vedno – odvisno od tega, ali je politična (ne)moč to zahtevala. (prim. Slovenije, op. E. P.)

2. Avtoritarna desnica je zagovarjala avtoritarno vladavino, a se je obotavljala oprijeti radikalne oblike diktature in se je rajši držala npr. monarhizma ali katoliškega neokorporativizma oziroma možnih kombinacij.

3. V filozofiji in ideologiji je avtoritarna desnica temeljila na kombinaciji racionalizma in religije, zavračala pa je sekulariziran iracionalizem, vitalizem in neoidealizem, ki je značilen za fašizem.

4. Avtoritarna desnica se je mnogo bolj opirala na tradicionalno družbeno elito, kot je to veljalo za "deklasirano" radikalno desnico, in je svojo avtoritarno politično prakso vzpostavljala bolj z manipuliranjem z obstoječim političnim sistemom kot s političnim aktivizmom "z ulice".

5. Avtoritarna desnica ni načrtovala masovne politične mobilizacije na način, kot je bilo to značilno za radikalno desnico.

6. Med tem ko so fašisti težili k spreminjanju socialnih statusov in družbenih razmerij, se je avtoritarna desnica izrecno zavzemala za ohranjanje in afirmacijo obstoječe socialne hierarhije ali

3. Če se ozremo na celotno slovensko etnično ozemlje, pa se nam pri omenjenih vprašanjih pokažejo tudi bistvene razlike. Politični katolicizem se je v Julijski krajini pod fašizmom usmeril v drugačno idejnopolitično smer – v zavračanje fašizma in tajno narodnoobrambno politično delovanje (pod prisilo razmer in teže tradicije).

4. Potrebno je opozoriti oziroma prikazati idejnopolitične usmeritve in vlogo katoliške sredine tako na Primorskem kakor v Dravski banovini, saj v katoliškem taboru zgodovinarji vse do danes ne ločujemo treh idejnopolitičnih smeri, kar povzroča nejasnosti pri vrednotenju idejnopolitičnega razvoja tako pri vprašanjih razvoja v Julijski krajini, kakor v Sloveniji.⁵ To je tudi razumljivo, saj smo bili predolgo navajeni uporabljati stereotipe o "napredni" in "reakcionarni" usmeritvi (tudi pri obravnavi drugih političnih gibanj doma in v Evropi). Ameriški zgodovinar Robert O. Paxton, ki analizira usmeritve političnega katolicizma v Franciji in struje v njem, razdeljuje idejnopolitične usmeritve in delitve političnega katolicizma v Franciji na:

- socialne kristjane,
- integralistične konzervativce in
- krščanske demokrate.

Ob tem upravičeno očita francoski katoliški levici, da je v tridesetih letih do tržne ekonomije in parlamentarizma zavzemala pravzaprav zelo podobno negativno, odklonilno in kritično stališče, kakor "korporativistična" katoliška desnica – le ponujana rešitev je bila drugačna.⁶

Isto velja za prevladujoče ideološke koncepte političnega katolicizma na Slovenskem (v Kraljevini Jugoslaviji) v tridesetih letih.

5. Kolaboracijo, ki pozneje, v času druge svetovne vojne, tragično zaključuje poskuse slovenskega političnega katolicizma po nadvladi v narodu, je potrebno razumeti tudi v kontekstu zgoraj omenjenega aktualnega razvoja v tridesetih letih. Seveda so morale nastati nenormalne razmere, z začetkom vojne, okupacijo itd., zato moramo paziti, da ne zaidemo v predstavo, da je bila državljanska vojna nekakšen logični zaključek idejnopolitičnega razvoja v tridesetih letih.⁷

celo za to, da prevladujoče družbene skupine še povečajo svojo prevlado v družbi.

7. Avtoritarna desnica se je zanašala na dogovor z armado in je bila pripravljena sprejeti "pretorijanski sistem", zavračala pa je princip milice in masovne strankarske mobilizacije.

S temi razločki se da razločevati med "desnimi" totalitarnimi in "desnimi" avtoritarnimi režimi oziroma med konzervativno desnico (kamor spada tudi katoliška avtoritarna desnica) in radikalno desnico (fašizmom).

(Glej o tem: Stanley G. Payne, *The Concept of Fascism*; v: Stein Ugelvik Larsen, Hagtvet Bernt, Myklebust Jan Petter: *Who were the Fascists*, Universitetsforlaget, Bergen-Oslo-Tromsø 1980, str. 23).

⁵ To velja tudi za tako temeljita dela, kot je npr. Pot krščanskih socialistov v Osvobodilno Fronto slovenskega naroda, Janka Prunka (Ljubljana, 1977), ki se distinkciji med katoliško "desnico", "levico" in "sredino", ni posebej posvečal, kar je seveda glede na čas in razmere v katerih je delo nastalo tudi povsem razumljivo in v ničemer ne zmanjšuje relevantnosti študije, ki je na tem področju še vedno temeljna.

⁶ Robert O. Paxton, *France: The Church, the Republic*; v: Richard J. Wolff/Jörg K. Hoensch, *Catholics, the State and the European Radical Right 1919-1945*, New York 1987, str. 86-87.

⁷ S temi vprašanji sem se deloma že ukvarjal. Glej o tem: Egon Pelikan, *Akomodacija ideologije političnega katolicizma na Slovenskem*, Založba Obzorja, Maribor 1997; Egon Pelikan, Virgil Šček

Na drugi strani pa Primorska duhovščina najbrž ni slučajno ali zgolj iz čistega nacionalizma leta 1945 podprla priključitev Julijske krajine h komunistični(!) državi... Prav tako ni slučaj, da je primorska krščanskosocialna sredina zavračala kolaboracijo za vsako ceno. Ne verjamem tudi, da zgolj in samo zaradi tega, ker je bilo komunističnih nasilstev na Primorskem manj, kot npr. na Dolenjskem (čeprav tudi tega dejstva nikakor ne gre zanemarjati).

Za svoj prispevek sem izbral tri uvodna mnenja, ki (skupaj) obsegajo velik del kompleksnosti zapletene zgodovine političnega katolicizma na Slovenskem. Strinjati se moram z mnenjem mons. dr. Rudolfa Klinca, ki je (po drugi svetovi vojni) zapisal:

*"Kdorkoli bi hotel **narodnoosvobodilno borbo** (podč. E. P.) **skrčiti samo na dobo fašizma (1922-1943), ali na vojno razdobje (1939-1945), ali celo na leta 1943-1945, bi zatajil vso dobo narodnega prebujanja in borbe za uveljavitev naravnih narodnih pravic: dobo čitalnic in narodnih taborov, nastopov slovenskih poslancev v dunajskem parlamentu ter v deželnih zborih v Trstu in Gorici; dobo borbe za narodno enakopravnost v javni upravi in na sodiščih, v Cerkvi in v šoli; dobo navdušenja ob majniški deklaraciji in obupa ob italijanski zasedbi naših krajev. (...) Zgodovinski prikaz celotnega slovenskega odpora proti fašizmu zahteva, da ob proslavljanju odpornikov in borcev za ohranitev slovenstva na Primorskem in za osvoboditev izpod fašistične strahovlade, ne pozabimo primorske slovenske duhovščine, ki je za ceno nepopisnih žrtev nudila fašizmu nezlomljiv odpor in bila poldrugo desetletje tako rekoč sama, ki je stala ob svojem ljudstvu v najtežji uri zatiranja in raznarodovanja."***⁸

Te misli dopolnjuje zgodovinar Bogo Grafenauer, ki je že leta 1939 o poskusu integralističnega obvladovanja slovenske politike in družbe s strani političnega katolicizma, zapisal:

*"Zaradi načinovno dvomljivega uveljavljanja katolicizma v slovenskem javnem življenju so prenesli vodilni posamezniki v skupinah, ki gledajo na slovensko kulturno, gospodarsko in politično življenje in na vlogo katoličana v njem povsem racionalno, svoje spore na versko polje, da bi iz njega zavzemali in obvladovali vse druge postojanke, ki jih hočejo na ta način spretno iztrgati iz rok ne verskih, ampak kulturnih in političnih nasprotnikov (podč. E. P.). Pri tem so si privzeli - zgledi pa vlečejo - precej bistvenih lastnosti modernih izenačevalnih pokretov na levi in na desni, vsaj kolikor zadeva metodo dela, in so ga na ta način **močno približali verskemu integralizmu** (podč. E. P.), ki ga je obsodil Benedikt XV. Ob teh bolečih ugotovitvah poudarjam le še to, da je ves razvoj, ki je peljal do sodobnega stanja, zgodovinsko pogojen. Vsakdo, ki odklanja zgodovinsko delo slovenske duhovščine, češ, da je v celoti negativno, dokazuje, da nezgodovinsko presoja slovensko preteklost, kajti njene zasluge za razvoj slovenske kulture in za narodni prerod so v resnici neprecenljive. Zato je bila "farška gonja" v začetku*

in primorska sredina v letih 1918-1945; v: Marko Tavčar/Egon Pelikan/Nevenka Troha, Korespondenca Virgila Ščeka, Ljubljana 1997; Egon Pelikan, Slovenski politični katolicizem med obema vojnama (v luči zapuščine dr. Engelberta Besednjaka), Zgodovinski časopis 1997, št. 1. str. 33-42; Egon Pelikan, Politični katolicizem na eni in drugi strani rapalske meje, neobjavljena doktorska disertacija, Ljubljana, Filozofska fakulteta 1998.

⁸ Rudolf Klinec, Primorska duhovščina pod fašizmom, Gorica 1979, str. 135.

našega stoletja težak narodni greh. Toda dejstvo, da so bili duhovniki, ki so bili v predmarčni dobi že zaradi socialne strukture slovenskega naroda domala edini narodni delavci med Slovenci, tega dela, ki so ga začeli prisiljeni po naravnost prirodni nujnosti slovenskega položaja, niso znali prepuščati laikom takrat, ko so bili ti že na razpolago. Še vedno so hoteli vse slovensko življenje obvladati popolnoma sami. Jeranov primer v slovenski kulturni zgodovini ni osamel primer, ampak je naravnost tipičen vzor. Značilen odlomek iz tega prostora je tudi boj za kritiko, pri katerem se je zgodilo, **da je duhovščina smatrala kritiko duhovnikovega mnenja o posvetnokulturni zadevi za napad zoper duhovščino sploh** (podč. E. P.)...⁹

Navedel bom še razmišljanje dr. Janeza Janžekoviča, ki je bil poleg Andreja Gosarja eden najbolj pronicljivih mislecev v katoliškem taboru v Sloveniji tistega časa. Janžekovič je tik pred napadom na Kraljevino Jugoslavijo v reviji "Čas", v članku z zgovornim naslovom "Ob odločilni uri" bil preroški glede izostritve dileme, ki je čez nekaj mesecev postala realnost:¹⁰

"Morda nas vprašujete, kaj bi storili mi Slovenci, če bi nas zgodovina postavila pred sledečo izbiro: Ali ostanete v državi, kjer boste ohranili svojo narodno svobodo, pa izgubili vero, ali pa pridete pod tujo oblast, kjer boste mogli ostati katoličani, pa boste izgubili svojo narodnost?"

*Za ta primer pa damo na jasno vprašanje jasen krščanski odgovor: Mi katoliški Slovenci bi ostali v narodni državi in pretrpeli v njej, če bi bilo treba, mučeništvo za svojo vero. Vse drugo je strahopetno, neznačajsko in zato nekrščansko. Edino na tak način bi si ohranili svojo narodnost in svojo vero, z narodnim odpadništvom bi izgubili oboje. Zakaj? Izdajstvo naroda je v očeh kristjana smrten greh, kolikor ga ne izgovarja nepoučenost ali slaboumnost. Odpasti od naroda da ostanem katoličan bi se torej reklo grešiti, da se zveličam. **Nesmisel! Sicer pa, kako naj ostane narod katoliški, ako neha biti narod?** (podč. E. P.) Naša lastna zgodovina nam je pri tem zgovorna učiteljica."¹¹*

Vse tri zgornje trditve so napisali intelektualci iz katoliškega političnega tabora in vse tri trditve se nanašajo na slovenska trideseta leta in vsaj posredno tudi na čas druge svetovne vojne. V pričujočem sestavku bom skušal osvetliti nekatera idejnopolična ozadja treh navedenih citatov.

II. Idejni razvoj v slovenskem katoliškem taboru od konca prve svetovne vojne do začetka tridesetih let

Slovenskemu političnemu katolicizmu na eni in drugi strani rapalske meje (v Kraljevini Italiji in Kraljevini SHS), se v dvajsetih letih še ne postavljajajo tista vprašanja, ki bodo v tridesetih letih delila duhove in končno privedla tudi do usodnih delitev slovenskega naroda v času druge svetovne vojne. V slovenskem katoliškem taboru v dvajsetih letih na celotem slovenskem etničnem ozemlju prevladuje usmeritev, ki sta jo začrtala Janez Evangelist Krek in Anton Korošec v času

⁹ Dejanje, 1939, št. 1, str. 82-86.

¹⁰ Janez Janžekovič, "Ob odločilni uri", Čas 1941, št. 1, str. 1.

¹¹ Prav tam, str. 7-8.

pred prvo svetovno vojno in med njo. Ivana Šušteršiča, ki se je v času prve svetovne vojne v svojem političnem pragmatizmu zaračunal, ni bilo več na političnem prizorišču. Nesporni voditelj katoliškega tabora je bil Anton Korošec, po Krekovi smrti leta 1917, edini resnično sposoben slovenski politik v Kraljevini Jugoslaviji, ki je znal obvladovati tudi zapletene razmere v beograjski politični čaršiji.¹² Na V. slovenskem katoliškem shodu leta 1923, so prevladovale smernice, ki so bile uspešne že v času pred prvo svetovno vojno. Katoliški tabor je bil politično enoten in uglašen v vseh bistvenih postavkah idejnopolitične usmeritve.¹³ Prevladovala je demokratična usmeritev in v tistem času (nikoli prej in ne pozneje) so bili vodilni ideologi slovenskega političnega katolicizma pripravljene pohvaliti celo pridobitve(!) francoske revolucije.¹⁴

V socialni politiki so se v tem času uveljavljale socialne usmeritve, ki jih je sprejemala in udeleževala Jugoslovanska strokovna zveza, kjer so se zbirali mladi slovenski krščanski socialisti. Ti so predstavljali intelektualno jedro katoliške levice, ki mu je bil naklonjen tudi ljubljanski škof Anton Jeglič.¹⁵ Prav ta katoliška levica se bo pozneje v tridesetih letih pod vplivom marksizma vse bolj delila na "levico", ki bo prehajala na pozicije marksizma in "sredino", ki bo vztrajala na demokratični tradiciji. V nacionalnem vprašanju pa so dvajseta leta čas boja za slovensko avtonomijo, ki ga je proti beograjskemu centralizmu vodil slovenski katoliški tabor.

Na drugi strani rapalske meje, v Julijski krajini, so dvajseta leta čas, ko je fašizem zatrl vse slovenske politične in kulturne organizacije, ves periodični tisk, preganjanje slovenščine pa se je postopno selilo tudi na cerkveno področje.

Konec dvajsetih let označuje vrsta prelomnih dogodkov v Kraljevini Jugoslaviji, Kraljevini Italiji, Evropi in svetu. Huda svetovna gospodarska kriza, ki je sledila polomu na newyorški borzi leta 1929, je dosegla v začetku tridesetih let v Evropi vrhunec. V Kraljevini Jugoslaviji je to čas, ko se je kralj Aleksander odločil uvesti osebno diktaturo in vladati povsem brez parlamenta, v Italiji pa čas popolne utrditve fašizma na oblasti in čas konkordata med sveto stolico in fašistično Italijo, ki je imel tudi za Slovence v Julijski krajini težke posledice.

III. Razvoj političnega katolicizma v Evropi v tridesetih letih

V času med obema vojnama je Katoliška cerkev za spopad z sekularizacijo in sočanje z modernizacijo v mnogih evropskih državah uporabljala "trojno strategijo":

12 Jože Pirjevec, *Il giorno di San Vito*, Torino 1993, str. 66.

13 Janez Juhant, *Filozofske vsebine in njihov idejni vpliv; v: Cerkev, kultura in politika 1890-1941*, Ljubljana 1993, str. 131.

14 Kot je tedaj pisal tudi npr. Aleš Ušeničnik: *"Vendar je imela francoska revolucija po tem, kar je bilo v tem geslu krščanskega, tudi dobre posledice: razbila je absolutizem vladarjev in premoč plemstva ter pripravila tla za osvobodjenje narodov in delavskih stanov. Za francosko revolucijo je prišlo leto 1848, ki je prineslo to dvojno svobodo: konstitucionalizem in zemljiško odvezo."* (Prim. Aleš Ušeničnik, *Socialno vprašanje*, Ljubljana 1925, str. 21).

15 Podporo krščanskim socialistom je kazal med drugim tudi v obliki visokih mesečnih prispevkov, ki jih je namenjal za izhajanje njihovega dnevnika "Novi čas", četudi je izražal bojazen, da dnevnik ne bi bil preveč radikalen.

(Glej o tem: Miroslav Stiplovšek, *Razmah strokovnega – sindikalnega gibanja na Slovenskem 1918-1922*, Ljubljana 1979, str. 327).

1. Stranke političnega katolicizma.
2. Katoliško akcijo.
3. Konkordatno politiko.

Papež Pij XI. je bil v zapletenih zgodovinskih razmerah v času med obema vojnama nedvomno ključna osebnost pri definiranju politike Katoliške cerkve in političnega katolicizma do družbenih razmer in dogajanj v tedanji Evropi. V sklopu zgoraj omenjene strategije je očitno prednost prisojal konkordatni politiki, ki naj bi se dopolnjevala z apliciranjem Katoliške akcije na aktualne razmere po posameznih državah. Konkordati naj bi zagotovili proste roke za delovanje Katoliške akcije, ta pa naj bi konkordatno shemo (okvir) zapolnila s konkretno akcijo na vseh področjih družbenega življenja (instaurare omnia in Christo). V mnogih primerih (Nemčija, Italija, Avstrija...) so bile stranke političnega katolicizma, ki so pri vzpostavljanju omenjene strategije tudi politično sodelovale, pozneje žrtvovane. Tudi voditelji in predstavniki krščanske demokracije, npr. v Nemčiji ali Italiji, se niso povsem zavedali, da postajajo pravzaprav vse bolj figure na politični šahovnici. Ko se je ustanovitelj italijanske krščanske demokracije Don Luigi Sturzo tega ovedel, je za povezovanje Cerkve in režima v fašistični Italiji, kot prvi v Evropi, uporabil poznano sintagmo "klerofašisti" (clerico – fascisti). Izrečena je bila v hudi jezi, saj se je sesuvalo njegovo večletno delo in življensko prizadevanje. Zanimivo je mnenje Don Sturza leta 1924: *"Fašizem je v svojem bistvu poganski in nasproten katoliškemu nauku. V primeru fašizma gre za idolatrijo države in deifikacijo nacije. Fašizem dopušča, spodbuja in slavi nemoralna dejanja, celo umor, če le služi nacionalnemu namenu. Spodbujanje k nasilju je ne le v očitnem nasprotju s pravno državo ampak tudi z naukom evangelija..."*¹⁶

Vendar moramo ob tem spomniti, da je primorski krščanski sociallec Engelbert Besednjak v Ljubljani že nekaj let pred njim zapisal, v reviji krščanskih socialistov Socialna misel, skoraj povsem iste besede.¹⁷ Don Sturzo je bil pozneje vsa trideseta leta v emigraciji v Londonu. To je bilo v tistem času, ko je na milanski katoliški univerzi Sacro Cuore (ki je bila sad konkordatne politike Pija XI.)¹⁸ študiral korporativizem Ciril Žebot, pa tudi voditelj poznejše italijanske krščanske demokracije Amintore Fanfani.¹⁹ Žebot se je pozneje v Sloveniji uveljavil kot eden vodilnih ideologov intransigentne katoliške desnice.²⁰

Politična (pluralna) prizorišča v omenjenih evropskih državah so bila z opuščanjem strank političnega katolicizma prepuščena nekatoliškim silam, koliko pa

¹⁶ Richard J. Wolf, Italy: Catholics, The Clergy, and the Church; v: Richard J. Wolff/Jörg K. Hoensch, Catholics, the State and the European Radical Right 1919-1945, New York 1987, str. 145.

¹⁷ Engelbert Besednjak, Fašizem, Socialna misel, letnik I., Ljubljana 1922, str. 289-294.

¹⁸ Prim. Ranfagni G., I Clericofascisti, Milano 1976.

¹⁹ Zanimivo se zdi, da je bil v tridesetih letih tudi on sposoben izjav, ki jih gre razumeti v aktualnem zgodovinskem kontekstu. Ob sprejetju antisemitske rasistične zakonodaje v Italiji, septembra leta 1938, je npr. zapisal: *"...v interesu razvoja moči in prihodnosti naroda je, da ostane narod rasno čist..."*

(Richard J. Wolf, Italy: Catholics, The Clergy, and the Church; v: Richard J. Wolff/Jörg K. Hoensch, Catholics, the State and the European Radical Right 1919-1945, New York 1987, str. 151).

²⁰ Najbolj znano je njegovo delo Korporativno narodno gospodarstvo (Družba sv. Mohorja, Celje 1939), v katerem avtor propagira avtoritarno državo in "dokaže", da se demokratična družba preprosto ne izplača (glej npr. na strani 306).

sta konkordat in Katoliška akcija dejansko lahko ščitila interese Katoliške cerkve se je pokazalo že kmalu po sklenitvi italijanskega konkordata.²¹ Pij XI. in Pij XII. sta sicer (skupaj) sklenila več kot 40 konkordatov.²²

Pri tem je značilno to (kar velja tudi za poznejšo okrožnico *Quadragesimo Anno*), da je že vse od Leona XIII. znotraj Cerkve prevladovalo stališče, da je vsaka državna ureditev sprejemljiva, vkolikor kaže znake kontinuitete in stabilnosti in ne sprejema proticerkvenih zakonov.²³ Totalitarne in avtoritarne države so v taki razlagi lahko našle argument za lastno "legitimnost", če so izpolnjevale minimalne omenjene pogoje in vsaj deloma premostile ključna ideološka nasprotja (med radikalno in katoliško desnico). Taka politična nasprotja med Katoliško cerkvijo in totalitarnimi oziroma avtoritarnimi diktaturami po posameznih evropskih državah (oziroma ideološka nasprotja med avtoritarno, konservativno katoliško desnico in radikalno desnico) so se vedno znova pokazala pri:

- vlogi države,
- vlogi Cerkve v državi in družbi,
- vlogi posameznika v družbi (vzgoja mladine, šolstvo),
- rasističnih teorijah.

Nasprotno je ideološko spogledovanje Katoliške cerkve in političnega katolicizma z avtoritarno oziroma radikalno desnico potekalo na nekaterih bistvenih idejnih stičiščih:

- **težnji po odpravi razrednega boja,**
- **kritiki kapitalizma/liberalizma in socializma/marksizma,**
- **priznavanju katoliške vere kot temeljnega elementa nacionalne kulture in identitete katoliških narodov,**
- **antikomunizmu.**

Da Katoliška cerkev ne bi ponovila stare napake, ko je v Evropi potrebovala mnogo preveč časa, da se je sprijaznila z republikansko obliko državne ureditve, je Cerkev zdaj (in v veliki meri tudi prav zato) naredila novo napako.

IV. Okrožnica *Quadragesimo anno* leta 1931

Okrožnica *Quadragesimo anno* se je pojavila v času, ko je bila parlamentarna demokracija v krizi v večini evropskih držav in je bila postavljena pod vprašaj tudi v liberalnih in socialdemokratskih krogih.²⁴ Jacques Droz imenuje ta čas "zahod liberalizma".²⁵ V encikliki je šlo za idealiziranje "pravične" stanovsko-korporativistične ureditve s strani Katoliške cerkve, ki je bilo sicer politično precej nevtralnno, a je kot tako bilo umeščeno v antidemokratske, avtoritarne ali totalitarne projekte v več evropskih državah. Kancler Dollfuss je na primer, pred izsiljenim vojaškim obračunom s socialdemokrati v Avstriji februarja leta 1934, napovedal izgradnjo stanovsko-korporativne države prav na temelju okrožnice *Quadragesimo*

²¹ Karel Othmar von Aretin, *Papsttum und moderne Welt*, München 1970, str. 188.

²² Prav tam, str. 183.

²³ Prav tam, str. 181.

²⁴ Prim. Peter Vodopivec, *O svetlobi in barvi tridesetih let, Naši razgledi*, 20. april 1990.

²⁵ Prim. Janko Pleterški, *Senca Ajdovskega gradca*, Ljubljana 1993, str. 43; ali: Peter Vodopivec, *O svetlobi in barvi tridesetih let, Naši razgledi*, 20. april 1990.

anno²⁶ (enako se je na papeško okrožnico *Quadragesimo anno* skliceval general Franco v Španiji,²⁷ na Slovaškem pozneje diktator Tisa,²⁸ na Portugalskem Salazar,²⁹ v Italiji Mussolini,³⁰ diktator Horty na Madžarskem,³¹ maršal Petain v Vichyski Franciji itd.).³² Tudi na Slovenskem so se desni ideologi političnega katolicizma v Ljubljani, ob izidu okrožnice čutili potrjeni in svojih prizadevanjih. V nasprotju s splošno in enako volilno pravico in parlamentarno-demokratskim principom so zagovarjali t. i. "urejeno volilno pravico" in stanovsko-korporativistično družbeno ureditev, ki naj bi nadomestila "liberalno lažidemokracijo". Zanimivo pa je, da so se na okrožnico sklicevale pravzaprav vse struje v katoliškem taboru. Krščanski socialisti (npr. Angelik Tominec), krščanski demokrati kot Andrej Gosar, ali ideologi katoliške avtoritarne desnice kot na primer Ivan Ahčin, Ciril Žebot in drugi, ki so se navduševali nad diktatorskimi metodami generala Franca, Salazarja,³³ Dollfussa ali pozneje maršala Petaina in drugih. Torej ni šlo zgolj za vsebino okrožnice, ampak tudi za njeno ekskluzivistično interpretacijo in sklicevanje nanjo, kar pa je okrožnica zagotovo najmanj dopuščala. Interpretacija okrožnice je bila torej mogoča v zelo različnih smereh, a nedvomno je omogočala tudi interpretacijo v smeri slabo definirane t. i. "tretje poti", ki pa je v svojem bistvu nedvomno negirala pridobitve liberalne demokratične države in tradicije. (Končna podoba idealizirane korporativistične družbe pa je tudi po okrožnici *Quadragesimo anno* vključeval npr. prepoved delavskih stavk s strani državne oblasti).³⁴ Podobno kakor s pomočjo etničnega ekskluzivizma na verski osnovi posa-

-
- ²⁶ Glej o tem: Erika Weinzierl – Fischer, *Die österreichischen Konkordate von 1855 und 1933*, Wien 1960, str. 226; ali: Ernst Hanisch, *Der Politische Katholizismus als ideologischer Träger des "Austrofaschismus"* v: Talos Emmerich/Wolfgang Neugebauer, "Austrofaschismus", Verlag für Gesellschaftskritik, Wien 1985; ali: Erika Weinzierl, *Austria: Church, State, Politics, and Ideology, 1919-1938*; v: Wolff J. Reichard, Jörg K. Hoensch: *Catholics, the State and the European Radical Right 1919-1945*, New York 1987, str. 18; ali: Žitomir Janežič, *Nemški katoliški shod na Dunaju*, Čas 1933/34, str. 111-115.
- ²⁷ Stanley G. Payne, *The Franco Regime*; v: Wolff J. Reichard, Jörg K. Hoensch: *Catholics, the State and the European Radical Right 1919-1945*, New York 1987, str. 192.
- ²⁸ Jörg K. Hoensch, *Slovakia: "One God, One People, One Party!"*; v: Richard J. Wolff/Jörg K. Hoensch, *Catholics, the State and the European Radical Right 1919-1945*, New York 1987, str. 166.
- ²⁹ Frank J. Coppa, *The Vatican and the Dictators*; v: Wolff J. Reichard, Jörg K. Hoensch: *Catholics, the State and the European Radical Right 1919-1945*, New York 1987, str. 200.
- ³⁰ Richard J. Wolf, *Italy: Catholics, The Clergy, and the Church*; v: Richard J. Wolff/Jörg K. Hoensch, *Catholics, the State and the European Radical Right 1919-1945*, New York 1987, str. 150.
- ³¹ Leslie Laszlo, *From Cooperation to Resistance, The Catholic Church in Hungary 1919-1945*; v: Wolff J. Reichard, Jörg K. Hoensch: *Catholics, the State and the European Radical Right 1919-1945*, New York 1987, str. 122.
- ³² Glej razvoj po posameznih državah v: Stein Ugelvik Larsen, Hagtvet Bernt, Myklebust Jan Petter: *Who were the Fascists*, Universitetsforlaget, Bergen-Oslo-Tromsø 1980, str. 15-25.
- ³³ Prim. Ciril Žebot, *Nova Portugalska*, Čas 1937/38, str. 147.
- ³⁴ V prevodu okrožnice *Quadragesimo anno*, ki jo je za revijo Čas pripravil Aleš Ušeničnik, lahko o tem preberemo: "Stavke so prepovedane (...) Če se stranke ne morejo sporazumeti, nastopi javna oblast..." (Glej: Aleš Ušeničnik, *Okrožnica papeža Pija XI. o obnovi socialnega reda po evangelijskih načelih*, Čas 1930/31, zvezek 8-9, str. 340).

mezniki,³⁵ so bile zdaj na podlagi dogmatičnih in intransigentnih interpretacij papeških okrožnic izključevane demokratične(!) stranke (v primeru okrožnice *Quadragesimo anno* npr. socialni demokrati).³⁶ Tudi v prevodu okrožnice, ki jo je za slovensko bralstvo pripravil Aleš Ušeničnik lahko npr. v 96. točki (ki jo zanimivo radi v apologetske namene navajajo kot točko okrožnice v kateri naj bi bilo mogoče najti tudi kritiko fašizma v Italiji, kar sicer za drugi del odstavka morda celo drži)³⁷ preberemo tudi, kakšen je bil jasno opredeljen in deklariran cilj preureditve družbe po okrožnici *Quadragesimo anno*. Ko Pij XI. zaključuje razmišljanje o ciljih vzpostavitve korporativistične družbe na osnovi okrožnice, zapiše:

*"Kdor le malo premisli, lahko vidi kakšne so koristi te ustanove, ki smo jo na kratko orisali: razredi mirno sodelujejo; socialistične organizacije so zatrite, njih nakane preprečene; ustanovljena je posebna oblast, ki vse ravna..."*³⁸

Ne tako očitno v tem za kar se je zavzemala, temveč v tem kar je zavračala, se je ideologija katoliške desnice (ob sklicevanu na papeško okrožnico) približevala idejnim premisam fašizma. Prav pri negaciji razvoja liberalne demokratične evropske tradicije je pri t. i. "tretji poti" v resnici šlo za deklarirano redukcijo pojma (fašizem) na nezaželeno in hkratno ohranjanje bistvenih elementov fašistične **negacije(!)** liberalne države (ukinjanje demokracije in vzpostavljanje nedemokratične stanovske, avtoritarne državne ureditve), s hkratnim odločnim in konstantno deklariranim distanciranjem od pojma "fašizem" (kar je, kot sem omenil, razbrati tudi iz okrožnice v njeni 96 točki). Očiten in neštetokrat poudarjen namen desnice znotraj političnega katolicizma je vsekakor bil (med drugim) tudi "preseči strankarstvo". V tem so okrožnico slovenski ideologi političnega katolicizma zelo dobro razumeli. Ali kot je zapisal dr. Aleš Ušeničnik leta 1938:

"S čim se torej bliža fašizem pravi rešitvi socialnega vprašanja?"

Fašizem se bliža pravi rešitvi socialnega vprašanja:

a) ker zanikuje na eni strani individualizem in kapitalizem, na drugi strani socializem in komunizem, ter hoče naravnati vse gospodarstvo na občo blaginjo, tako da bi bilo dobro vsakemu in vsem;

b) ker hoče prav radi tega odpraviti razredni boj in stavke (štrajke), ki razdirajo socialno in gospodarsko življenje;

c) ker uvaja korporacije, ki naj bi se z njimi socialno in gospodarsko življenje uredilo ter dejansko premagalo individualizem in socializem. (...)

Ali je upanje, da bo fašizem končno rešil socialno vprašanje?

Da bi fašizem končno rešil socialno vprašanje, tega upanja ni.

³⁵ Npr. Aleš Ušeničnik že leta 1912: *"Krščanska vera n. pr., ki jo imamo Slovenci, je katoliška, torej za vse narode, vendar je kot tisočletna kulturna dediščina z vsem našim mišljenjem in življenjem tako tesno spojena, da nam je Slovenec – brezverec docela tuj in mu v ničemer več ne moremo prav zaupati..."* (Aleš Ušeničnik, Čas 1912, str. 4).

³⁶ *"Nihče ne more biti obenem dober katoličan in pravi socialist..."* (Glej: Aleš Ušeničnik, Okrožnica papeža Pija XI. o obnovi socialnega reda po evangelijskih načelih, Čas 1930/31, zvezek 8-9, str. 348).

³⁷ Vendar gre tudi to "obsodbo fašizma razumeti (najmanj tudi!) v kontekstu aktualnega razvoja v tedanji Italiji in spora med režimom in Cerkvijo zaradi delovanja Katoliške akcije.

³⁸ Aleš Ušeničnik, Okrožnica papeža Pija XI. o obnovi socialnega reda po evangelijskih načelih, Čas 1930/31, zvezek 8-9, str. 340.

a) *Res je avtoritarna država nasproti razbrzdani demokraciji bolj zmožna izvesti potrebne socialne in gospodarske reforme. Toda fašizem avtoritarnost pretirava(sic!) tako, da duši pravo svobodo.*" (podčrtoval E. P.)³⁹

V resnici je Ušeničnikovo razmišljanje o fašizmu nekakšna preinterpretacija vsebine okrožnice Quadragesimo anno od njene 91 do 96 točke.

Kakor Quadragesimo anno, oziroma še bolj radikalno, je bila interpretirana okrožnica Divini Redemptoris leta 1937. Slednja se je izkazala še posebej škodljiva v tistem delu, v katerem je prepovedovala sodelovanje s socialdemokrati, komunisti itd. na podlagi parlamentarizma, sindikalnih gibanj ali akcij in podobno. Kot, da bi v vsej tedanji Evropi obstajal samo problem komunistične nevarnosti, in da je v imenu te mogoče zavračati tudi parlamentarno demokracijo, tržno ekonomijo, uporabljati etnični in etični ekskluzivizem itd.

V večini katoliških držav v Evropi sta sicer tedaj tako uradna Cerkev kakor politični katolicizem veliko raje sodelovala z avtoritarnimi desnimi režimi, ki niso bili preveč "revolucionarni" (npr. v Španiji, na Portugalskem, v Avstriji). Če desnica ni bila preradikalna in jo je politični katolicizem (vsaj delno) uspešno obvladoval, sta tak diktatorski režim Cerkev in politični katolicizem navadno odobraval.⁴⁰

V. Idejna kriza političnega katolicizma v tridesetih letih

Liberalizem = individualizem in komunizem = socializem sta torej predstavljala nasprotnika, ki naj bi ju "prehiteli" s "pravično" poklicno-stanovsko "pre-ureditvijo" družbe. Prav tako pa naj bi po "tretji poti" "prehiteli" tudi fašizem, ki da (kot pravi npr. Ušeničnik) "avtoritarnost pretirava". V kakšni obliki (in s kakšnimi sredstvi) pa bi bila taka preureditev družbe možna, je ostajalo odprto vprašanje. Vsekakor pa se je bilo potrebno najprej znebiti "dediščine francoske revolucije" (tako Aleš Ušeničnik, Ivan Ahčin, Ciril Žebot, Jože Jeraj, Ludovik Puš in mnogi drugi vodilni ideologi slovenske katoliške desnice)⁴¹ oziroma opraviti z liberalno demokratično tradicijo in posledično seveda tudi s parlamentarno demokracijo. "Tretja pot" ("une troisieme voie", "third way" etc.)⁴² bi se pravzaprav morala imenovati "četrti pot",

³⁹ Aleš Ušeničnik, Oris socialnega vprašanja, Domžale – Groblje 1938, str. 54–55.

⁴⁰ Prim. Richard J. Wolff/Jörg K. Hoensch, Catholics, the State and the European Radical Right 1919–1945, New York 1987, ali Stanley G. Payne, The Concept of Fascism; v: Stein Ugelvik Larsen, Hagtvet Bernt, Myklebust Jan Petter: Who were the Fascists, Universitetsforlaget, Bergen-Oslo-Tromsø 1980, str. 15–25.

⁴¹ Samo en primer izmed nešteti:

"Dejansko je danes tako imenovana demokratična država še vedno pretežno zgrajena na načelih individualizma, kjer je vsak posameznik pač državljan z gotovo mero dolžnosti in pravic, pa nič več in nič manj. (...) Vsemogočne in vseodlojučne so le politične stranke, ki so po ogromni večini sila pestre, na vse strani sprejemljive. (...) Država naj se ne uredi na poedincih, temveč na socialnih tvorbah, ki jih imenujemo korporacije, podlago pa naj tvori demokratično pojmovanje javnega življenja. (...) In če bo prej ali slej končno vendarle razpadla stavba liberalizma izza francoske revolucije, bodo vprav organizirana stanovska gibanja trdni mostovi, po katerih bo človeško občestvo moglo varno priti iz tostranskega liberalističnega brega na drugi breg korporativistično urejene človeške družbe.."

(Ludovik Puš, Kmečki stan, Banovinska založba šolskih knjig in učil, Ljubljana 1939, str. 104).

⁴² O tem: Martin Conway, Catholic politics in Europe 1918–1945, London 1997, str. 53.

saj je hotela nedvomno predstavljati tako alternativo komunizmu, kakor fašizmu, predvsem pa tudi liberalno-demokratski evropski tradiciji v najširšem smislu. Torej alternativo vsem trem, v tedanji Evropi, obstoječim družbenim ureditvam. Kateri od treh alternativ pa je bila v svoji idejnopolični strukturi resnično najbližje, ni težko ugotoviti. Kot je to videl urednik dnevnika "Slovenec", Ivan Ahčin:

*"Čitatelj, ki je brez predsodkov, bo mogel iz povedanega razbrati, da je temeljna misel za korporativno gibanje socialno zdrava in vredna vse pozornosti posebno v našem času, ko nas razvoj iz preživelega gospodarskega liberalizma na eni strani tira v marksistični kolektivizem in po drugi strani v avtoritarne diktature s korporacijami, ki so bolj umetne kakor pa ustrezajoče stvarnemu življenju. Mi bomo hoteli iz sedanjega gospodarskega nereda ubrati drugo pot, ki je združljiva s človeško svobodo in njegovim dostojanstvom."*⁴³

Vendar se nobeden od evropskih poskusov "preureditve" države (četudi sicer deklariran na podlagi okrožnice Quadragesimo anno) ideologom političnega katolicizma na Slovenskem, ni zdel povsem "primeren", in če je bil koncept pravi je bilo največkrat "ljudstvo nepravo". V tem smislu je odgovor "mladcev" v polemiki s časopisom krščanskih socialistov Delavska pravica (leta 1938, po Anschlusu) zelo značilen:

*"Sicer pa je naše mnenje o Avstriji zelo podobno mnenju prof. Vasilea Cis-mareja, ki piše, da so imeli Avstrijci dosti boljšo vlado, kot so jo zaslužili. To se pravi, Dollfuss in njegov poskus korporacijske države je bil že dovolj katoliški, a državljani so bili v veliki meri razkristjanjeni, katoličani pa nerodni, nedelavni in organizacijsko nesposobni."*⁴⁴

Tako je korporativno-stanovska "pravična" družba (celo po izjavah njenih ideologov samih) ostajala ideal, ki se mu je bilo v najboljšem primeru mogoče zgolj približati.⁴⁵ Koliko je bila potem pot k takemu "približku" totalitarna, koliko avtoritarna, je bilo največkrat odvisno od vsakokratnega razmerja moči med radikalno desnico (fašizmom) in tradicionalno desnico po posameznih evropskih državah. Iz odnosa ideologov slovenskega političnega katolicizma do avtoritarnih in totalitarnih evropskih režimov⁴⁶ pa je razviden tudi njihov odnos do aktualnih družbenih vprašanj. Splošna paradigma, ki je sicer značilna za spremembe v odnosu političnega katolicizma do ključnih družbenih vprašanj v vsej Srednji Evropi tistega časa, velja (seveda z nekaterimi posebnostmi) tudi za Slovenski prostor.⁴⁷ Rezultati take primerjave v veliki meri odgovarjajo tudi rezultatom analiz, ki jih je v sedemdesetih in osemdesetih letih predstavil Ernst Hanisch ob analizi ideologije političnega katolicizma v Avstriji, prav tako pa potrjujejo tudi tezo avstrijskega zgodovinarja Helmuta Rumplerja, ki trdi, da je v politiki srednjeevropskih držav po

⁴³ Ivan Ahčin, v sklepu svoje razprave z naslovom Korporativizem (Čas 1939/40, str. 130).

⁴⁴ Prim. Mi mladi borci 1938, str. 7 in Delavska pravica 1938, št. 36, str. 2.

⁴⁵ Jakob Alekšič, O božji državi, Čas 1930/31, str. 282-291; ali A. Ušeničnik, Katoliški obzornik 1905, str. 362; isti glej Čas 1933/1934, str. 216 (in na mnogih drugih mestih).

⁴⁶ Glej pregled po posameznih državah v: Richard J. Wolff/Jörg K. Hoensch, Catholics, the State and the European Radical Right 1919-1945, New York 1987 (zbornik) in v: Stein Ugelvik Larsen, Hagtvet Bernt, Myklebust Jan Petter: Who were the Fascists, Universitetsforlaget, Bergen-Oslo-Tromsø 1980 (zbornik).

⁴⁷ Prim. Martin Conway, Catholic politics in Europe 1918-1945, London 1997.

razpadu monarhije, v marsičem zelo razločno opaziti dediščino (paradigmo) skupnega zgodovinskega razvoja.

Vendar gre ob tem tudi za bistveno slovensko posebnost. Slovenski politični katolicizem v tridesetih letih, za razliko od razvoja v drugih evropskih državah (Španiji, Franciji, Portugalski, Avstriji, Italiji, itd.)⁴⁸ ni deloval agresivno iz obrambnih pozicij, kot je bil to primer v omenjenih državah, ki so vse imele za seboj (daljšo ali krajšo) izkušnjo s sekulariziranimi političnimi vladavinami. V razvoju ideologije političnega katolicizma na Slovenskem je v tridesetih letih prepoznati izostreno idejno krizo v akomodaciji ideologije, ki je slovenski politični prostor dobrih petdeset let obvladovala. Glede na vse hitrejša spremembe in nove družbene situacije pa je politični katolicizem vse težje podajal aдекватne odgovore na vedno nova aktualna družbena vprašanja. Pri tem srečamo t. i. "imunizacijsko strategijo", "etični in etični ekskluzivizem" na "religiozni" podlagi, "zunanje" in "notranje" sovražnike, t. i. "beg naprej", antisemitizem, antiliberalizem, antikomunizem, itd. Ta vprašanja se v tridesetih letih še posebej izostrijo. Navedene strategije so bile v svojem bistvu rezultat idejne dezorientacije političnega katolicizma v tridesetih letih, pri soočanju z modernizacijo, sekularizacijo, družbenim in političnim pluralizmom itd. Pogled "sub specie aeternitatis" je v tridesetih letih postajal močno nejasen, tudi če so se nanj sklicevali ideologi in apologeti kakor dr. Aleš Ušeničnik, ki je sicer že zaradi svojega izjemno obsežnega znanja v svojem času nedvomno spadal med vrhunske intelektualce evropskega formata. Zgodovina je v tem času močno "prehitevala". Iz sintagme, da je "vsaka družbena ureditev dobra, ako služi obči blaginji", je bilo takrat mogoče napraviti tudi napačen sklep. Razliko med "avtoritarnimi" in "totalitarnimi" državami v Evropi je npr. Jože Jeraj (avtor enega od vidnejših avtoritarnih projektov iz slovenskega katoliškega tabora) opisal: *"Avtoritarna država ni isto kakor totalitarna. V totalitarnosti gre za delokrog in naloge države ter za svetovno-nazorsko usmerjenost, avtoritarnost pa pomeni le način vladanja, v katerem ne odločuje ljudstvo, ampak absolutističen diktator ali pa*

⁴⁸ Podobno, se je ta "zgodovinska paradigma" v omenjenih državah kazala pri odnosu do državne ureditve, republike ali monarhije. V vseh omenjenih državah se je npr. odnos med republikanci in monarhisti kazal prav kot sublimat spopada med liberalci in socialdemokrati (republikanci), na eni strani in katoličani (monarhisti) na drugi.

(Prim. Martin Conway, *Catholic politics in Europe 1918-1945*, London 1997, str. 21). Za Slovenijo sicer to ne velja, saj je bil kralj – pravoslaven, vendar je v tem smislu značilna epizoda Jegličevo razmišljanje o "monarhiji ali republiki", ki ga lahko kronološko spremljamo s pomočjo njegovega dnevnika iz leta 1918. Škof Jeglič, je 22. oktobra 1918 v svoj dnevnik zapisal:

"Med narodom se republikanska ideja vedno bolj širi. Najbolj razumejo tale dokaz: sedaj je ena družina vse vladala, en mož je imel v rokah vprašanje miru in vojske. (...) Vidi se, da je zmagala prostožidarska ideja o splošni republiki. Struje ne morem zaustaviti; moramo z njo, da iz nje vzamemo, kar je prav in za krščansko ljudstvo dobro."

Že 29. oktobra pa je o vprašanju monarhije ali republike zapisal tudi:

"Sinoči sem tudi zvedel, da je duša JDS dr. Žerjav, popolen ateist. In ta je za Karagorgjevičeve. Že je s prestolonaslednikom Aleksandrom čl. Z njim je tudi JDS, ker upa postati neodvisna od nas domačih klerikalcev, ker jo bodo Srbi podpirali. No, to pa tudi ne bo šlo! Naši kmetje so vsi republikanci, pa tudi Hrvatje ne bi hoteli Karagorgjevičev."

In nazadnje 22. novembra:

"Kako hudo bo za nas, ako pridemo pod pravoslavnega kralja, potem ko smo zapustili katoliškega cesarja! Deus miserentur nostri!"

tudi skupina ljudi (oligarhija). Praktično se državna oblast deli v zakonodajno, upravno in sodno. V demokratični vladavini je zakonodaja nad upravo, v avtoritarni državi pa ima uprava (eksekutiva) premoč nad zakonodajnimi ustanovami (parlamentom). Eksekutiva ga imenuje in razpušča ali pa vlada sploh brez njega. Prednost take oblasti je, da je oblast bolj enotna in konsolidirana na znotraj in na zunaj, senčna stran pa, da se taka avtoritarnost kaj zlahka izprevrže v absolutistično tiranijo, ki tlačí ljudstvo."⁴⁹

Razmere idejne dezorientiranosti lepo ponazarja tudi članek Franceta Terseglava iz leta 1932. V članku Kapitalizem in marksizem v luči socialnih naukov Pija XI. (njegovo mnenje pa seveda ne velja zgolj za politični katolicizem v Sloveniji, temveč očitno sega v evropski kontekst) je zapisal:

*"Nastanek konservativnih socialnih struj kot deloma vsekakor stvarno utemeljena in življenjsko potrebna reakcija na marksizem, kakor sta na primer fašizem in nemški narodni socializem – pokreta, ki nista brez idealnih vrednot in zdravih praktičnih pobud – je znamenje neke slabosti katolicizma kot javnega činitelja, ker je na vsak način katolicizem i kot doktrina i kot poseben etos življenja gotovo prej pozvan, da uredi socialno strukturo sodobne družbe na osnovah krščanske moralke nego fašizem ali hitlerjanstvo."*⁵⁰

Poklican že, a brez konkretnega odgovora. V članku je namreč prepoznavna očitna zadrega, ko pravega koncepta za družbeno reformo in mobilizacijo v smeri antifašizma (oziroma antikomunizma) znotraj ideologije političnega katolicizma (v tedanji Evropi) ni bilo,⁵¹ po drugi strani pa je idealiziranje "pravične, poklicno-stanovsko ureditve" s strani Katoliške cerkve (enciklike), izgledalo politično nevtralnno in je kot tako lahko bilo (in je seveda, kot smo že omenili, tudi bilo) umeščeno v antidemokratične, avtoritarne in totalitarne projekte v mnogih (zgoraj omenjenih) evropskih državah. Zato skoraj v vseh tekstih, ki se ukvarjajo s poklicno-stanovskim vprašanjem, naletimo na poudarjanje razlike med korporativizmom v "slovenskih variantah" in "katoliških variantah" in korporativizmom v npr. fašistični Italiji, kar pa ponavadi izpade kot slabo prepričljivo "opravičevanje". Tudi npr. Aleš Ušeničnik se je (zgolj) splošnosti nasvetov, ki so prihajali od uradne Cerkve (enciklike), dobro zavedal. Kot teolog se je čutil dolžnega opravičiti politični katolicizem, vendar še bolj Cerkev: *"Če je pa tako, se morajo tisti "mnogi", ki tožijo, da je krščanstvo odpovedalo, vselej najprej vprašati, ali ne zahtevajo morda, naj bi krščanstvo nekaj reševalo, kar bi moralo rešiti človeštvo samo s svojim umom in s svojo pametjo, in prav dostikrat se bo pokazalo, da je le človeštvo s svojim umom in s svojo pametjo odpovedalo."*⁵²

Ponovno se je postavljalo v ospredje vprašanje smiselnosti "demokracije", na podoben način, kot pred skoraj pol stoletja v razmišljanjih Antona Mahničiča ali mladega Aleša Ušeničnika idr. in ponovno je bil za stanje kriv "odpad od vere", ki naj bi se bil vlekel vse od razsvetljenstva:

"Dosedanje težke zgodovinske izkušnje namreč jasno uče, da ne gre več iskati

⁴⁹ Jože Jeraj, Korporacijski red in družbena reforma Jugoslavije, Maribor 1941, str. 74-75.

⁵⁰ Čas 1932/33, str. 1-10.

⁵¹ Prim. A. Gosar, Glas vpijočega v puščavi, Revija 2000, Ljubljana 1987, str. 85-133.

⁵² A. Ušeničnik, Čas 1933/34, str. 67-68.

udejstvitve znanih "demokracijskih" (navednice avtorja, op. E. P.) *liberalno-meščanskih gesel izza francoske revolucije v sproščenem materialističnem liberalizmu in egoističnem individualizmu posameznikov, ker je to dovedlo le do današnjih kaotičnih razmer, ki so razdelile ljudi po sili individualne moči in denarnega močstva v razrede, ampak, da je treba temelje resnično prave demokracije izgraditi vse globlje in vse više.*⁵³

Težava je bila v tem, da takega idejnopolitičnega programa, kakor so ga bili ponudili krščanski socialci ob koncu 19. stoletja in bili dejansko tudi učinkoviti (tudi če so bili v bistvu zazrti v stari svet in njegove vrednote in je bil njihov program primeren zgolj za začetno obdobje modernizacije pretežno agrarnega in obrtniškega sloja slovenskega prebivalstva),⁵⁴ tokrat niti Katoliška cerkev, niti ideologi političnega katolicizma niso zmogli več ponuditi. Za razmere zgodnje modernizacije v 19. stoletju je stanovski solidarizem Kettelerja, Vogelsanga in drugih še ustrežal (na Slovenskem Janez Evangelist Krek), v novih razmerah (v tridesetih letih) pa je bil "nadgrajevan" s sklicevanjem na okrožnico *Quadragesimo anno* in v njej priporočanim korporativizmom, ki pa je segal v nevarno bližino fašističnih ideoloških premis in ob tem še zgrešil bistvo tedanjih aktualnih družbenih vprašanj.⁵⁵ Politični katolicizem je v mnogih evropskih državah še vedno imel velik del politične moči (v Sloveniji v drugi polovici tridesetih let praktično vso oblast), a razen utrjevanja na oblasti (klerikalizem) idejno ni vedel kam z njo.⁵⁶

Od vseh poskusov "reformiranja demokracije" (beri državnih udarov, uvajanja diktatur in avtoritarnih režimov) so se ideologi političnega katolicizma na Slovenskem sicer najbolj navduševali prav nad portugalskim (Salazarjevim). Najbrž je najbolj ustrežal, ker je bil diktator katoličan (eden od vodilnih ljudi v portugalski katoliški stranki in eden njenih soustanoviteljev), in tako diktatura ni prihajala v

⁵³ Etbini Bojč, Predavanja na I. kongresu Zveze mladih intelektualcev v Ljubljani 1933, Čas 1933/34, str. 165.

⁵⁴ Tudi Kardelj (Sperans) je že s tem, da se je potrudil izpodbijati vlogo Krekove socialne akcije s poznano "subjektivno – objektivno" floskulo o vlogi Kreka v slovenski zgodovini, po kateri naj bi bil Krek subjektivno v trenutni situaciji slovenskemu narodu koristil, objektivno pa škodil, ker je v bistvu preprečil razkol v klerikalni stranki itd., v bistvu priznaval pomen njegove vloge. (Glej Edvard Kardelj, Razvoj slovenskega nacionalnega vprašanja, Ljubljana 1970, str. 70).

⁵⁵ Glede tržnih zakonitosti, so ideologi stanovske države npr. vedno znova zahtevali kontrolo in "strogo kaznovanje oduševstva"; pri vprašanju zaposlovanja družinskih očetov, ki bi "realno" (po logiki "pravične plače") morali prejeti nekajkrat višje dohodke in bi zato težko prišli do zaposlitve, bi nadzorovali zaposlovalno politiko, pri "pravični ceni umetnine" bi npr. seštevili potrošeno platno, barve in porabljen čas itd. Vedno je največji problem predstavljal prav "nadzor", kar pa je bila le logična posledica ukinjanja avtonomije družbenih podsistemov in vertikalnega strukturiranja družbe.

⁵⁶ Strinjam se z mnenjem Marka Kremžarja glede stanja, ne pa glede vzroka za tako stanje, poleg tega pa je že v trditvi, na tak način kot jo je avtor postavil, očitno temeljno nasprotje, saj govori o "navdušenju" in "neopaznosti" – hktati: *V Sloveniji, kjer je bil Leonov nauk sprejet z navdušenjem, je privedla okrožnica "Quadragesimo anno" do ponovne ločitve duhov. Zadrugi sektor, ki je kazal izredno življenjsko silo v prvih desetletjih tega stoletja, je bil sicer še močan, a je izgubil prvotni polet, ki ga je črpal iz zavzete požrtvovalnosti prvih zadrugarjev. Zato verjetno ni opazil pomembnosti okrožnice...*

(Marko Kremžar, Izhodišča in smer katoliškega družbenega nauka, Družina, Ljubljana 1998, str. 90).

nasprotje z ideološkimi in političnimi pretenzijami katoliške desnice (že omenjena vloga države, šolstvo, rasistične teorije in vloga Cerkve v državi in družbi). Po drugi strani pa je bila portugalska diktatura tudi dovolj daleč in jo je bilo mogoče vse drugače idealizirati kakor Dollfussovo diktaturo v Avstriji, ki je svoj diktatorski režim udejanjala Slovencem "pred nosom" in se je bilo v zvezi z naravo in učinkovitostjo diktature zelo težko sprenevedati. Tudi npr. Jože Jeraj je v svojem delu Korporacijski red in družbena reforma Jugoslavije, prepoznaval prav razvoj na Portugalskem kot "najbolj obetaven", saj naj bi Salazarj "...svoje socialne ideje zajemal iz katoliških idej in predvsem iz okrožnice *Quadr. anno, ki jo je kot odličen katolik še posebno spoštoval v nasprotju z liberalnimi in socialističnimi zmotami*".⁵⁷

Posebno se avtor navdušuje nad Salazarjevim "krščanskim pojmovanjem države", ki mu slednja ni "vsemogočni malik". Povsem v skladu z nasprotjem med radikalno in katoliško desnico, med katerima je praviloma do trenj praviloma prav pri vprašanju prevelike vloge države, pa Jeraj zapiše:

*"Salazar je kristjan in čeprav vodi portugalsko državo precej avtoritarno (portugalski ministrski predsednik ne odgovarja izvoljeni narodni skupščini za svoje čine, temveč predsedniku republike), je vendar odločno proti hegeljanskemu pojmovanju državne oblasti. Jasno priznava: Država sicer zahteva pravico do polne oblasti, toda dopušča omejitve po morali."*⁵⁸

Med "liberalne zmote" je po mnenju vodilnih ideologov političnega katolicizma na Slovenskem v tistem času spadala (kot smo že omenili) tudi parlamentarna demokracija, tržna ekonomija in še marsikaj. Toliko bolj je seveda agresivna drža veljala odnosu do komunizma.

Sicer pa je bila, npr. že omenjenemu Jeraju, blizu tako Portugalska, kakor diktatura generala Franca v Španiji (povsem v skladu z že omenjeno tezo, da je sprejemljiva vsaka oblika državne oblasti, vkolikor ni izrecno antikatoliška):

*"Portugalska in Španija, ki izrecno priznavata Cerkev in krščanstvo, sta prav za prav bolj avtoritarni kot totalitarni državi. Avtoritarna vladavina je posebno takrat upravičena, kadar je treba kaotične razmere urediti ter razkrojene narodne sile ob hudih vnanjih težkočah strniti po volji enotnega in močnega vodstva velike nesebične osebnosti."*⁵⁹

Jeraj tako diktaturo torej celo priporoča.

Vendar je s tako prilagoditvijo tudi Katoliška cerkev nehote podprla režime, ki so bili v svojem bistvu mnogo bolj antikatoliški (in celo antikrščanski), kot evropski liberalizem kadarkoli v zgodovini Evrope (npr. fašizem v Italiji).

VI. Politični katolicizem v Kraljevini Jugoslaviji v tridesetih letih

Kot sem omenil, je bil slovenski politični katolicizem, znotraj katerega je v tridesetih letih desnica prevladala, prisiljen svoje vizije udejanjati v državi s pravoslavno večino, pravoslavnim kraljem itd. Vendar si je Slovenska ljudska stranka (posebno v drugi polovici tridesetih let) izborila dovolj političnega mane-

⁵⁷ Jože Jeraj, Korporacijski red in družbena reforma Jugoslavije, Maribor 1941, str. 43.

⁵⁸ Prav tam, str. 44.

⁵⁹ Prav tam, str. 73.

verskega prostora, da so se že povsem jasno orisale aktualne idejnopolitične usmeritve, ki so sovpadale z idejnopolitičnim razvojem na katoliški desnici v mnogih državah v tedanji Evropi. Ta "evropska" usmeritev se je kazala v mnogih segmentih delovanja političnega katolicizma.

Slovensko zgodovinopisje še ni pripravilo sklenjenega odgovora na vprašanje o vlogi slovenskega političnega katolicizma in načinu njegovega delovanja v razmerah diktature pred in po smrti kralja Aleksandra. Še posebno je v tem smislu zanimivo obdobje druge polovice tridesetih let, ko je v beograjski vladi spet sodelovala Slovenska ljudska stranka. V tem smislu je do sedaj najbolj izčrpna študija Anke Vidovič-Miklavčič, v kateri je prvič jasno prikazana na eni strani mobilizacija mladine pri poskusu integralističnega obvladovanja slovenske družbe s strani političnega katolicizma in na drugi strani istočasno "podvajanje" organizacijskih struktur (Katoliške akcije, Prosvetne zveze, klerikalnega sindikata ZZD, Zveze Fantovskih odsekov itd.) z različnimi političnimi organizacijami državne stranke (Jugoslovanske radikalne zajednice) in vrsto drugih režimskih organizacij. Slovenski del Jugoslovanske radikalne zajednice je imel v zgoraj omenjenih organizacijah (sicer deklarirano katoliških) neizčrpen potencial za politično rekrutacijo.⁶⁰ Iz omenjene študije je razvidno, da je bila prepletenost v organizacijski strukturi političnega katolicizma, Katoliške akcije, mladinskih organizacij, sindikalnih organizacij, dijaških in študentskih organizacij, športnih, karitativnih, glasbenih itd., ki so nastale kot ekspozitura političnega katolicizma v tedanji slovenski družbi celo tolikšna, da je bilo nemogoče, da ne bi prihajalo do neprestane medsebojne konkurence in prekrivanja delovno-organizacijskih področij, zaradi česar je prihajalo med organizacijami občasno tudi do ostrih sporov. Idejno votel a politično in organizacijsko izredno močan politični katolicizem je potem, ko je od Beograda dobil za to proste roke v Sloveniji, na tak način razvil široko mrežo organizacij vseh vrst, ki so dejansko prekrivale slovensko družbo, po spolu, izobrazbi, starostni, stanovski itd. pripadnosti. Koliko je to definiralo ne-uspešnost boja za slovensko avtonomijo (ali sploh potrebo po njej), lahko ostane za sedaj odprto vprašanje. Kot je o položaju zapisal eden od voditeljev slovenske Katoliške akcije, prof. Ernest Tomec:

*"Le pomislimo na ogromne koristi, ki jih je imela Cerkev v Jugoslaviji od stranke. Kaj bi bilo s Cerkvijo, da niso srečne politične konstelacije dale toliko vpliva stranki?"*⁶¹

Tudi ideološki razvoj političnega katolicizma, vprašanje razvoja ideoloških konceptov in vloge njenih tvorcev (t. i. "Ideologieliferantov") je v slovenski historiografiji deloma že opisan.⁶² Razvoj na katoliški levici (pri krščanskih socialistih) pa je že v 70-ih letih analiziral Janko Prunk.⁶³

Vsekakor je slovenski primer zelo zanimiv tudi v evropskem kontekstu, saj je šlo v tridesetih letih v Sloveniji za izvorno in posrečeno trojno prekrivanje organizacijskih struktur:

⁶⁰ Anka Vidovič Miklavčič, *Mladina med nacionalizmom in katolicizmom*, Ljubljana 1994.

⁶¹ Prav tam, str. 40.

⁶² Glej o tem: Egon Pelikan, *Akomodacija ideologije političnega katolicizma na Slovenskem*, Založba Obzorja, Maribor 1997.

⁶³ Janko Prunk, *Pot krščanskih socialistov v Osvobodilno fronto slovenskega naroda*, Cankarjeva založba, Ljubljana 1977.

- tistih z verskim predznakom (npr. Katoliška akcija),
- lokalno-političnim (SLS oziroma slovenski del JRZ)
- in vsedržavnim (JRZ, JOGORAS itd.).

VII. Anti-usmeritev

Iz zgoraj omenjene usmeritve v negacijo liberalne demokratične tradicije in ob pomanjkanju konkurenčnega lastnega modela, se je ideologija katoliške desnice na Slovenskem vse bolj usmerjala v iskanje notranjih in zunanjih sovražnikov, ki so s svojo funkcijo omogočali politično mobilizacijo⁶⁴ in opreacionalizacijo ideologije. Ta usmeritev se je kazala v strastnem antikomunizmu, antisocializmu, antiliberalizmu, antisemitizmu, antidemokratizmu, opozarjanju na "nevarnosti prostozidarjev" ter drugih teorijah "o zaroti"⁶⁵ in namišljenih dilemah o "nujni izbiri manjšega zla".⁶⁶

Večina teh pojavov je v tridesetih letih sovpadala z evropskim razvojem in je bila pogojena z omenjeno idejno krizo, izvorno pa je struktura take politične strategije starejša in časovno sega v same začetke idejnopolitične akcije evropskega političnega katolicizma.

Tudi za evropsko situacijo je v tem smislu značilno npr., da nemški škofje niso objavili nobenega izrecnega javnega protesta zaradi preganjanja Židov v Nemčiji, napadali pa so nacistično vlado zaradi njene evtanazijske politike, ki je jemala življenja nedolžnim katoličanom.⁶⁷ Zgodovinar John Zeender, ki priznava, da bi papeška obsodba genocida nad Židi v Nemčiji v času druge svetovne vojne položaj le še poslabšala, sicer pa v ničemer pripomogla k spremembi nacistične politike dodaja, da je bil pravi čas za obsodbo antisemitizma leta 1933, ko so že bile kršene osnovne državljanske pravice Židov v Nemčiji. Tak nastop bi po avtorjevem mnenju predstavljal tudi jasno in pravočasno obsodbo režima.⁶⁸ Vendar avtor pozablja, da Katoliška cerkev prav zaradi vloge antisemitizma v lastni ideologiji ni mogla nastopiti proti preganjanju Židov, saj so prvi antisemitski nacistični zakoni pravzaprav komaj kaj presežali zamisli in oblike (politično javno deklariranega) antisemitizma katoliških strank in Cerkve v Nemčiji in tudi vsej Srednji Evropi, pred letom 1933 (mislim na začetne diskriminacijske zakone, npr. na omejevanje opravljanja nekaterih poklicev, numerus clausus na univerzah itd.). Podobno zakonodajo je končno sprejel v Jugoslaviji notranji minister dr. Anton Korošec še ob koncu tridesetih let...⁶⁹

⁶⁴ Prim. Bojan Godeša, Kdor ni z nami je proti nam, Ljubljana 1995, str. 30.

⁶⁵ Če npr. stanovski družbeni model v posameznih državah "še ni deloval", so bile za to krive različne zarotniške združbe. Če pa so z njimi (kolikor naj bi to sploh bilo mogoče – npr. kakor v Avstriji, Španiji itd. tudi fizično) opravili, je uvedbo "nove ureditve" onemogočal npr. "duh liberalizma", ki da ga "ljudstvo vsrka že z materinim mlekom", in je bilo za delovanje take "nove ureditve" potrebno še veliko časa, da bi se najprej odstranili kvami vplivi liberalističnega razkroja v preteklosti. Krog imunizacijske strategije ideologije, je bil tako sklenjen.

⁶⁶ Prim. Straža v viharju, 24. november 1938.

⁶⁷ Prim. Janko Pleterski, Senca Ajdovskega gradca, Ljubljana 1993, str. 50.

⁶⁸ John Zeender, Germany: The Catholic Church; v: Wolff J. Reichard, Jörg K. Hoensch: Catholics, the State and the European Radical Right 1919-1945, New York 1987, str. 108.

⁶⁹ O tem: V. Valenčič, Židje v preteklosti Ljubljane, str. 69-72.

Veličastni triumfalistične shodi v Sloveniji (npr. 1900-letnica Kristusove smrti julija 1933, ko se je v Ljubljani manifestacij udeležilo 60.000 ljudi, Evharistični kongres za Jugoslavijo junija 1935 ali Kongres Kristusa Kralja leta 1939 itd.), ki seveda niso bili zgolj "verski shodi", niso mogli nadomestiti pomanjkanja demokratičnega idejnopolitičnega programa. To dejstvo so z razkazovanjem zunanje moči lahko le prikrili.⁷⁰ Izgrajena je bila sicer veličastna strankina organizacijska struktura, ki je kljub deklariranemu zavzemanju za avtonomijo (za razliko od Hrvatov je sicer nikoli ni uspelo izboriti) s služenjem centralizmu vendar imela precej proste roke v Sloveniji (Dravski banovini). S tako politiko si je SLS (sicer formalno še vedno sploh prepovedana!) izgradila mogočen aparat, ki je Slovenijo obvladovala a "mogoča sila" političnega katolicizma, je bila v resnici vse bolj navidezna, fiktivna. To se je pokazalo pozneje, ko so z vojno nastale nenormalne razmere. Zgolj mobilizacija ni zadoščala in politični katolicizem je z antikomunizmom, antisocializmom, antiliberalizmom in antidemokratizmom vse bolj odbijal demokrate iz lastnih vrst in iz vrst potencialnih političnih zaveznikov. Slovenska družba v tem času le ni bila tako brezpogojno pripravljena sprejeti ponujanih idejnopolitičnih zamisli političnega katolicizma. Na razmere oziroma razvoj v Sloveniji kaže tudi dejstvo, da so se končno krščanski socialisti v večini evropskih držav podredili imperativu aktualne interpretacije okrožnice *Quadragesimo anno* in *Divini redemptoris*, se podredili partijski (in/ali cerkveni) disciplini in se pridružili katoliški desnici pri fizičnem obračunu s političnimi nasprotniki (npr. v Avstriji). V Sloveniji, kot vemo, ni bilo tako. Krščanski socialisti so se zaradi izsiljevanja z okrožnico odcepili od uradne politike SLS. Že spomladi 1932 pa so npr. na versko-prosvetnem tečaju študentske Akademске zveze, krščanskosocialistično usmerjeni študentje iz akademskega kluba *Borba* zavračali okrožnico *Quadragesimo anno* in menili celo, da se je z njo "papež uklonil fašistični sili".⁷¹ Slovenska družba je bila kot celota očitno že dovolj sekularizirana, da je ob "prvi priložnosti" stopila na pot "brezbožnega razvoja" (tako Žebot in drugi) in za sodelovanje "sprejela prepovedano roko komunistov" (tako npr. v glasilu *Mi mladi borci*).

VIII. Trojna delitev v katoliškem taboru v tridesetih letih in problem "sredine"

Delitve v katoliškem taboru v Sloveniji, so z razvojem v Evropi v polnem sozvočju. V Avstriji je npr. med politikom iz vrst katoliške desnice dr. Ignatzem

⁷⁰ Značilno je, da najdete npr. ob Evharističnem kongresu v Ljubljani, julija leta 1939 članek, ki pravi: "Strogo verska prireditve je kongres Kristusa Kralja. Zato je vsaka politika od nega izključena. To naj blagovoljijo upoštevati vsi udeleženci. Na kongresu smo in hočemo biti samo kristjani in prav nič drugega!"

V istem časopisu na strani prej pa lahko preberete tudi:

"Španska razstava v Akademskem domu. Pogled v strahotno delavnico komunizma. (...) Toplo vabimo vso našo zavedno katoliško javnost, da v velikem številu napolni danes zvečer francišškansko dvorano."

(Prim. Slovenec, 26. julij 1939.)

⁷¹ Janko Prunk, *Pot krščanskih socialistov v Osvobodilno fronto slovenskega naroda*, Cankarjeva založba, Ljubljana 1977, str. 124.

Seiplom in katoliškim mislecem in demokratom Ernstom Karlom Winterjem celo manjša razlika kot npr. med Cirilom Žebotom in Andrejem Gosarjem v Sloveniji.

V bistvu pa gre za delitev (razpadanje) političnega katolicizma na tri osnovne skupine oziroma "struje". Desnica v Ljubljani se od začetka tridesetih let (kot smo videli) usmerja vse bolj v integralistično in stanovsko-korporativistično smer, v antikomunizem, antisocializem, antiliberalizem, in tudi – kar je končno najpomembnejše – antidemokratizem. Na drugi strani pa se je katoliška levica, ki ji je bil vse bolj agresivno vsiljevan stanovsko-korporativistični idejnopolični model, vse bolj približevala idejnim izhodiščem marksizma. Tudi zato, ker ni bilo (kot smo že omenili) sprejemljivega demokratičnega koncepta oziroma alternative – ne s strani ideologov političnega katolicizma, ne s strani Katoliške cerkve (tako v Evropi, kakor v Sloveniji). Sredina je bila tretja idejnopolična usmeritev, ki je vse bolj kopnela in značilno je, da so sredinskega politika in misleca, demokrata kot je bil Andrej Gosar, v Ljubljani napadali pravzaprav vsi: katoliška desnica zaradi tega, ker ni pristajal na ukinjanje ali odpravljanje parlamentarizma in tržne ekonomije, krščanski socialisti pa zaradi nepristajanja na marksistične ekonomske družbene koncepcije in vztrajanja pri poudarjanju npr. pomena družbene vloge privatne lastnine.

Omenjena idejna dezorientiranost je imela močan vpliv v vrstah katoliške levice in še posebno v vrstah krščanskosocialno opredeljenih delavcev, kjer so se marksistične ideje hitro širile. Gosar je o tem npr. zapisal:

*"Ko sem leta 1936 po presledku skoraj 10 let imel pri Jugoslovanski strokovni zvezi ideološki tečaj za delavce, sem moral od približno 20 predavanj skoraj polovico porabiti za to, da sem pometel z marksističnimi nazori, ki so jih prejšnja leta mednje zasejali."*⁷²

Razmere je zaostril tudi razvoj v Evropi, španska državljanska vojna, diktatura v Avstriji itd. Da korporativizem ne more nadomestiti parlamentarne demokracije je Gosar dobro vedel, ko je leta 1934 zapisal za tisti čas, ko je katoliška desnica mrzlično iskala rešitev v t. i. "tretji smeri", "vse globlje in vse višje..." (prim. Etbin Bojc) zelo pogumno in predrzno misel:

*"Tudi če bi vse kulturne oziroma prosvetne korporacije združili na vrhu v eno samo kulturno in vse gospodarske korporacije v eno vrhovno gospodarsko zbornico, bi bila stvar še vedno precej zamotana. Tako nam praktično preostaja prav za prav samo ena možnost, namreč da priznamo občemu političnemu predstavništvu vsega ljudstva v državi in v deželi prednost pred ostalimi kulturnimi, gospodarskimi in stanovskimi korporacijami. To se pravi, v stvareh, ki presegajo interesno področje poedinih korporacij ter imajo širši, splošnejši značaj in pomen, naj ima zadnjo, odločilno besedo le politično predstavništvo naroda. To je upravičeno zlasti zaradi tega, ker je politično predstavništvo vsega naroda, dočim so vse ostale korporacije le zastopnice posameznih skupin."*⁷³

Gosar se je skliceval na nujnost ohranjanja in uveljavljanja parlamentarne demokracije, ki je znotraj katoliškega političnega tabora postajala vse manj priljubljena:

"Pa tudi razni, očitvidno upravičeni ugovori in pomisleki proti nekaterim neljubim pojavom moderne demokracije še ne pomenijo negacije demokratičnih

⁷² Glas vpijočega v puščavi, str. 88.

⁷³ Andrej Gosar, Stanovska ideja in ureditev družbe, Dom in svet 1934, str. 269.

načel vobče. Nasprotno, v teh pomislekih se večinoma izraža le težnja po izboljšanju, po izpopolnitvi moderne demokracije. Zato v resnici ni nikakršnega zadostnega razloga govoriti o krizi demokratične ideje.”⁷⁴

Kot sposoben in samozavesten sociolog je tudi o tržni ekonomiji še leta 1938 pisal:

*“Kakor hitro bi se namreč kaj vmešavali v naravni tok gospodarskega življenja in ga hoteli v večji meri umetno zrejati in organizirati, bi to imelo usodne posledice. (...) Najvažnejši pogoj za koristnost in uspešnost gospodarstva po načrtu je ravno v tem, da morajo naravne notranje tvorne sile gospodarskega življenja ostati žive in dejavne, tako da lahko same iz sebe gonijo ves gospodarski ustroj, zlasti ves menjalni mehanizem.”*⁷⁵

Vodilni ideologi slovenskega političnega katolicizma so v tem času o istih problemih razmišljali (že) povsem drugače. Kot sem omenil, so bili spodbujeni tudi od razvoja v nekaterih evropskih državah, kjer je katoliška desnica sama ali v koaliciji z radikalno desnico, s sklicevanjem na družbeni nauk Katoliške cerkve (Quadragesimo anno) prevzemala oblast z uvajanjem diktatur in avtoritarnih režimov, tudi npr. z vsiljevanjem državljanskih vojn “sekulariziranim političnim nasprotnikom” (Španija, Avstrija...). Aleš Ušeničnik je (o istih vprašanjih, kakor Andrej Gosar) pisal v istem času:

*“Velika nesmiselnost in prav za prav prevara je, govoriti v današnjem kapitalističnem, ekonomskem sistemu n. pr. o demokraciji in o splošni in enaki volilni pravici. Koga naj neki nemaniči volijo in kaj naj neki njih izvoljenci za nje dosežejo od današnjih kapitalističnih vlad? Te vlade so namreč vedno zmožne obvladovati volilce in izvoljence tako, da ne krenejo čez meje kapitalističnega gospostva.”*⁷⁶

Ali o tržni ekonomiji:

*“Dvoje je torej v tem pogledu potrebno: stanovska organizacija in široka samouprava. S tem pa je tudi že povedano, da se mora tudi država rešiti liberalizma. (...) Seveda, nadaljuje Pij XI., se pa gospodarstvo tudi ne more prepustiti svobodni tekmi (konkurenci), kakor je blodno učil liberalizem (beri trgu, op. E. P.), ki je zanikoval socialni in nravni značaj gospodarstva.”*⁷⁷

Ne katoliška levica, ne katoliška desnica nista bili sposobni ponuditi ekvivalentnega koncepta radikalnim ideologijam. Če se je desnica v tridesetih letih (kot smo videli) nevarno **približevala nekaterim(!)** idejnim premisam fašizma, se je krščanskosocialistična levica v katoliškem taboru enako hitro približevala marksizmu. V glasilu Krekove mladine (Ogenj) lahko že leta 1928 preberemo:

“Delavskega vprašanja ne rešimo s socialnimi reformami nikdar; nikdar z zakoni o zaščiti delavca, ki v nadaljnjem izvajanju postanejo nesmiselni in s pomočjo katerih odrežejo delavcu polovico zaslužka! Tudi fraza o solastništvu se v praksi izkaže kot fraza... samo ena je praktična možna rešitev: Dati delavcem v posest njihova produkcijska sredstva, njihove rudnike, tovare itd., ravno tako, kot imajo kmetje v posesti svojo zemljo, ki jo obdelujejo s svojimi lastnimi močmi. Nove poti

⁷⁴ Andrej Gosar, Razprave, Ljubljana 1932.

⁷⁵ Andrej Gosar, Gospodarstvo po načrtu, Ljubljana 1938, str. 49.

⁷⁶ A. Ušeničnik, Čas 1932/33, str. 230.

⁷⁷ Aleš Ušeničnik, Katoliška načela, 1937, str. 276.

*moramo hoditi, poti, ki kažejo in gredo danes daleč naprej prek Kettelerja in Leona XIII. in Kreka, kajti razvoj ne stoji nikdar mirno in Ketteler in Krek bi bila danes že čisto drugačna, mnogo bolj radikalna v govoru in delu, kot svojčas...*⁷⁸

Sredinci (npr. Andrej Gosar) so bili tako glede lastnine povsem drugačnega mnenja ves čas med vojnama. Že v dvajsetih letih je Gosar o vprašanju lastnine zapisal: *"Gospodarski temelji krščanskega socializma so – to bodi zopet in zopet poudarjeno – zasebna last (tudi na produkcijskih sredstvih, kolikor niso za družbo tako važna, da se morajo podružabiti), ter prostost v izbiri dela in konsumu...* (podč. E. P.)"⁷⁹

Kar se tiče vloge "trga" v najširšem smislu, pa so bila sredinska razmišljanja v tridesetih letih v napoto tako levici, kot desnici.

Nasprotje med katoliško levico in desnico⁸⁰ je še izostrila papeška okrožnica Quadragesimo anno, ki je intransigentni desnici znotraj slovenskega političnega katolicizma prišla pravzaprav kot naročena. Idejno (ideološko) za utemeljevanje "tretje poti" in praktično (politično), za obračun s političnimi nasprotniki. Na drugi strani se je bilo z iskanjem odgovora na družbeno krizo poslej potrebno še manj ukvarjati (*"Roma locuta, causa finita"*).

Ob koncu dvajsetih let je zaradi vse bolj marksistične usmeritve v vrstah krščanskih socialistov prišel npr. Andrej Gosar v nemilost tudi v sami Jugoslovanski strokovni zvezi (JSZ). Najprej se je Gosar leta 1931 zapletel v polemiko z ideologom JSZ Angelikom Tomincem, ki mu je očital, *"da je zavrzel delo kot merilo za določanje delavskega zaslužka in razglasil, da se mora zaslužek ravnati po ceni izgotovljenega izdelka..."*⁸¹ (tj. tržni ceni) na kar je Gosar odgovarjal, *"da je dejstvo, da se mezde resnično določajo po tržnih razmerah in ne po kakšnih socialnih vidikih, pač dejstvo, ki ga v modernem gospodarskem življenju ni mogoče zanikati niti spremeniti..."*⁸²

A že čez dober mesec je bil Gosar v polemiki že tudi z Alešem Ušeničnikom, ki mu je (v tem času je izšla okrožnica Quadragesimo anno) očital že samo uporabo termina *"krščanski socializem"*, čeprav ga je v dvajsetih letih pogosto uporabljal tudi sam.⁸³ V luči razmišljanja Boga Grafenauerja, ki sem ga navedel v uvodu gre brati značilno epizodo, ki je pravzaprav metafora tudi za odnos katoliške desnice do Andreja Gosarja:

*"Tako mi je npr. ob Katoliškem shodu po živahni, pa v vsakem pogledu dostojni javni debati z dr. Ujčičem, neki njegov ugleden tovariš s teološke fakultete kar naravnost očital, češ "pa duhovniku tako ugovarjate..."*⁸⁴

V slovenskem katoliškem taboru v Kraljevini Jugoslaviji je tako v tridesetih letih prišlo do delitev, ki so bile res posledica krepitve marksističnih idej znotraj kato-

⁷⁸ Ogenj, 1928, str. 3.

⁷⁹ Socialna misel, leto I, 1922, str. 4.

⁸⁰ Uporabljam terminologijo, ki je daneseveda lahko s sporna ("levica", "desnica"), zagotovo pa ni bila sporna v tridesetih letih.

⁸¹ Citirano po: Janko Prunk, Pot krščanskih socialistov v Osvobodilno fronto slovenskega naroda, Cankarjeva založba, Ljubljana 1977, str. 105.

⁸² Prav tam.

⁸³ Prim. Aleš Ušeničnik, Socialno vprašanje, Ljubljana 1926.

⁸⁴ A. Gosar, Glas vpijočega v puščavi, Revija 2000, Ljubljana 1987, str. 116.

liškega tabora (npr. med krščanskimi socialisti),⁸⁵ vendar je bil temu temeljni vzrok to, da politični katolicizem ni bil sposoben predstaviti idejnopolitičnega programa, ki bi bil antifašistično usmerjen in hkrati dovolj obetaven, produktiven in aplikativen v političnem smislu. (Npr. nekaj podobnega, kar je na prelomu stoletja na Slovenskem ponujal Janez Evangelist Krek.) Ob tem so se na levi in desnici sklicevali na "tradicijo" in tudi uporabljali retrogradno terminologijo... Eni na Antona Mahniča, drugi na Kreka.

Kot sem že omenil je v času pred prvo svetovno vojno prav Krekova socialna akcija uravnotežila Mahničevo vztrajanje zgolj na dogmatskih postulatih in je kot konkreten socialnopolitični program omogočila takrat triumfalističen pohod političnega katolicizma.⁸⁶ V tridesetih letih pa katoliški tabor novega Janeza Evangelista Kreka ni premogel. Andrej Gosar svojih konceptov ni uspel uveljaviti. Ali zato, ker je bil v očitnem nasprotju z idejnopolitičnim razvojem političnega katolicizma v evropskem kontekstu (kjer so se vodilni slovenski ideologi zgledovali) ali zato, ker so bili drugi ideološki programi "bolj obetavni", radikalni in dokončni?

Z vztrajanjem na brezkompromisnih idejnih in političnih delitvah je katoliška desnica povzročila nestrpno retrogradno "ločitev duhov", ki se je tudi v samem katoliškem taboru stopnjevala tako, da so se na ljubljanski škofiji npr. Tomčevi "mladci" in Ehrlichovi "stražarji" končno prepirali o tem, kateri da so prava Katoliška akcija, kar je bil pravzaprav sinonim za vprašanje kateri so bolj pravi, bolj papeški, v resnici pa bolj ozki in bolj nestrpni. Napadana in obsojana je bila vsaka povezava, npr. sindikalna, taktično-politična itd., s političnimi akterji in dejavniki, ki so imeli kakršnokoli zvezo z marksisti, socialdemokrati itd. (v tem so se predstavniki katoliške desnice v drugi polovici tridesetih let vsak trenutek, glede na politične potrebe, lahko sklicevali na interpretacijo okrožnic Quadragesimo anno ali Divini Redemptoris). Vendar se je antikomunizem kot "politični program", ki je nadomestil pomanjkanje realnega družbenega koncepta, kazal tudi kot vse bolj škodljiv. Desnica se je (tudi zaradi evropskega razvoja) odzivala vse bolj radikalno. Ob burnih reakcijah, ki so sledile izidu Kocbekovega "Premišljevanja o Španiji" je Andrej Gosar v članku z zgovornim naslovom "Po usodni poti" julija 1937 v tem smislu zapisal:

*"Ti dogodki namreč kažejo, da je v našem katoliškem krogu prevladala in dobila odločilen vpliv peščica najbolj ozkih, pa zato toliko bolj nestrpnih in nasilnih ljudi, ki proglašajo sami sebe za nekakšno katoliško elito, torej za nekaj izbranega in boljšega..."*⁸⁷

Pri tem se je vrh slovenskega političnega katolicizma zanašal na moč ogromnega strankinega aparata, tiska, kapitala in Katoliške cerkve. Andreja Gosarja in mnoge druge, ki so v Ljubljani ves čas med vojnama opozarjali na pogubnost take politike, ni nihče več poslušal. Ne samo Krekove sprejemljivosti in hitrega odzivanja na aktualne družbene razmere, tudi Jegličeve politične modrosti v cerkvenem

⁸⁵ Janez Juhant, Filozofske vsebine in njihov idejni vpliv; v: Cerkev, kultura in politika 1890-1941, Ljubljana 1993, str. 13.

⁸⁶ Prim. Janko Pleterski, dr. Ivan Šušteršič, Ljubljana 1998, str. 92.

⁸⁷ Andrej Gosar, Po usodni poti, Delavska pravica, 22. 7. 1937.

vrhu ni bilo več. Vse bolj očiten je bil vpliv vodilnih ideologov katoliške desnice.⁸⁸

Takrat že upokojeni škof Jeglič pa je za Književni glasnik Mohorjeve družbe leta 1937, o socialnopolitičnem programu Andreja Gosarja, zapisal:

*"V roke Gosarjevo knjigo, v roke oba zvezka (...) Dokler tega niste storili, o socialnem vprašanju kar lepo molčite, da ne boste zapeljani na kriva pota onih, ki jim hočete biti voditelji..."*⁸⁹

Jeglič se tedaj najbrž ni zavedal, kako težke so bile te besede.

IX. Razvoj na eni in drugi strani rapalske meje v letih 1931-1941 (krščanski socialisti in krščanski socialci)

Največkrat, ko v historiografiji naletimo na "terminološko zmedo", je za njo tudi vsebinska. Tudi "Krščanski socialci" in "krščanski socialisti" niso zgolj terminološki problem. Vsebinsko se problem pokaže tako ob upoštevanju celotnega slovenskega etničnega ozemlja, kot v kronologiji. Gre pa za bistvene vsebinske razlike. Krščanskih socialistov in krščanskih socialcev v tridesetih letih ne moremo več enačiti.

Socialni teoretiki, kakor so bili Virgil Šček, Besednjak, Janko Kralj, Andrej Gosar in drugi, sprva delujejo v enotnem prostoru, v skupni realnosti, ob koncu dvajsetih let pa gre njihova pot narazen. Ene je čakal spopad s fašistično diktaturo v Italiji in narodnoobrambno delo, druge spopad s katoliško desnico v lastnem taboru, ki se je v tridesetih letih v Ljubljani s svojimi ideološkimi koncepcijami (kot smo videli) približevala nekaterim idejnim premisam fašizma... Ni slučaj, da so pri "ljubljanskih klerikalcih" (kakor jih je večkrat imenoval Engelbert Besednjak) naleteli oboji na nerazumevanje, eni v vprašanih t. i. konceptov družbene prenove in svoji socialni usmeritvi, kot npr. Andrej Gosar, in drugi pri vprašanju podpore za reševanje nacionalnega vprašanja, oziroma podpora pri zavzemanju za pravice manjšine v Julijski krajini (npr. Besednjak in Bitežnik). V obeh primerih je šlo pravzaprav za vprašanja istega "katoliškega integralizma".

Radikalen preobrat pa se na celotnem slovenskem etničnem ozemlju prične šele z letom 1931. Dogodke, ki se zgodijo okoli leta 1931 (leto prej ali pozneje), lahko v luči nadaljnjega razvoja označimo kot izredno pomembne za politični katolicizem na vsem slovenskem etničnem ozemlju. Leto 1931 je prineslo v Ljubljani distanciranje krščanskih socialistov od uradne politike Slovenske ljudske stranke (SLS), dejansko izvedeno sicer leta 1932. Leta 1931 je izšla papeška okrožnica *Quadragesimo anno*. To je tudi čas (leta 1930), ko na čelo ljubljanske škofije stopi škof Gregorij Rožman, ki je bil velik slovenski rodoljub, a je za razliko od škofa Jegliča imel bistveno manjši politični talent. To je čas izida oktroirane ustave, ki jo je izdal kralj Aleksander po uvedbi diktature leta 1929 potem, ko je postalo jasno, da diktatura ni sposobna rešiti nobenih bistvenih družbenopolitičnih in gospodarskih problemov Kraljevine Jugoslavije. Na drugi strani

⁸⁸ Gosar v spominskih omenja trenutek, ko se mu je zadelo, da tudi škof Jeglič vendar dvomi o pravilnosti njegovih socialnoteoretskih razmišljanjih. Navaja zanimivo (sicer v tem primeru šaljivo a za tisti čas sicer zelo značilno in razširjeno) razmišljanje:

"Bomo vsaj videli, kdo je bolj pameten, ali Vi ali papež!"

A. Gosar, Glas vpijočega v puščavi, Revija 2000, Ljubljana 1987, str. 92.)

⁸⁹ A. Gosar, Glas vpijočega v puščavi, Revija 2000, Ljubljana 1987, str. 92.

rapalske meje, v Italiji, pa je to čas, ko je Vatikan popustil fašističnemu pritisku in prisilil k odstopu zadnjega slovenskega nadškofa Frančiška Borgio Sedeja. Je tudi leto po prvem tržaškem procesu, ki je močno odjeknil v evropski javnosti. Leta 1931 je bil za nadškofijskega administratorja v Gorici imenovan Giovanni Sirotti, antislovenec in italijanski nacionalist, o katerem je npr. fašistični prefekt De Vecchi sporočal notranjemu ministru v Rim, da bi *"četudi bi bil njihov agent, ne mogel storiti več..."*⁹⁰ Imenovanje Giovannija Sirottija za nadškofijskega administratorja v Gorici je tako za primorske krščanske socialce kakor za vso primorsko slovensko duhovščino predstavljalo škandal. Takrat je prišlo v Julijski krajini med duhovščino do popolnega poenotenja stališč tako v odnosu do Vatikana kakor do fašistične države. Vse bolj očitno je postajalo, da gre pri politiki Vatikana za popuščanje oziroma celo sodelovanje pri raznarodovalni politiki do manjšine.

X. Idejni okvir "upora" primorskih krščanskih socialcev

Primorski krščanski socialci so v začetku tridesetih let in pozneje prepoznali zgrešeno politiko Cerkve v odnosu do fašizma v dveh smereh. V idejnopolitičnem smislu so opozarjali na pretiran antisocializem, na vprašljivost stanovsko-korporativističnih koncepcij, na antidemokratizem itd. Kritizirali so uvedbo diktatur v nekaterih evropskih državah, kjer sta z oblastjo sodelovala tudi Cerkev in politični katolicizem, kot npr. v Španiji ali Avstriji. Na drugi strani pa so nasprotovali tudi očitnim nedoslednostim pri obravnavanju nacionalnih manjšin in konkretno slovenske in hrvaške manjšine v Julijski krajini s strani Vatikana. Obstajala je nekakšna nujnost spopada, saj tako oblikovana zavest primorske duhovščine in primorskih krščanskih socialcev ni mogla sprejeti "romanizacije", ki jo je deklariral Vatikan in jo je po letu 1934 izvajal nadškof Margotti, že s preprosto utemeljitvijo, naj "poslušnost ne bo pameti nasprotna". Pri tem ni šlo za "Cerkvi nasprotno politiko" temveč za *"boj proti krivičnemu človeškemu elementu"* (tako dr. Jože Bitežnik) v njej. Šlo je v nekem smislu za delovanje v duhu poznejšega drugega vartikanskega koncila. V novem položaju so primorski krščanski socialci (Engelbert Besednjak, Jože Bitežnik, Janko Kralj, Virgil Šček, Jakob Ukmar in drugi) namreč videli svojo vlogo prav v aktivni politiki znotraj katoliške skupnosti. Ali kakor je v pismu uredniku "Slovenca" v Ljubljani, zapisal dr. Jože Bitežnik:

*"Kakor greši katoliški javni delavec, če ne upošteva pri razpravljanju katoliško-političnih problemov božjega elementa, prav tako greši, če ne upošteva človeškega elementa v Cerkvi. Saj to je pač tragika Cerkve, da se v njej tako ozko srečujeta Bog in človek, ki se pa po izpričanju sv. Pavla bori večno in stalno med Bogom in hudičem, ki sta v njem. Ne vstrašimo se torej pred kritiko človeškega elementa v Cerkvi, kritike, ki izvira iz ljubezni do Boga, do božjega kraljestva, do Cerkve same in do neumrjoch človeških duš."*⁹¹

V položaj "ali z narodom ali proti njemu" je bila slovenska duhovščina, kakor tudi laično krščanskosocialno vodstvo, v veliki meri torej tudi prisiljena zaradi

⁹⁰ Milica Kacin Wohinz, Prvi antifašizem v Evropi, Koper 1990, str. 201.

⁹¹ Besednjakov arhiv, dok. št. 100. Pismo Jože Bitežnika glavnemu uredniku "Slovenca" Ivanu Ahčinu z dne 14. novembra 1931.

politike Vatikana do fašizma in do slovenske in hrvaške manjšine. Po sklenitvi konkordata je Jože Bitežnik v pismu uredniku "Slovenca", Ivanu Ahčinu pisal:

"Zmota obeh Rimov

Še nikdar v zgodovini nista bila papeški in kraljevi Rim tako tesno združena, kakor v zadnjih treh letih, po sklepu famoznega konkordata. Res da pride včasih do manjših ali večjih prepиров med Vatikanom in fašizmom, toda do takih konfliktov pride večkrat tudi med najboljšimi prijatelji, da celo med najzvestejšim možem in najboljšo ženo.

Po prepiru se sveti oče in Mussolini še pristrčneje poljubljata in kujeta skupne načrte proti njunim nasprotnikom. (...)

*Vemo prav dobro, da so naša država in njeni zavezniki premnogokrat predmet razgovorov med cerkvenimi in fašističnimi diplomati. Prav v zadnjem času pišejo francoski časopisi, da delata oba Rima na restavraciji Habsburške monarhije v Avstriji in na Ogrskem. Nikjer pa se ne kaže skupnost med Vatikanom in fašistično vlado tako očitno, kakor v boju proti naši narodni manjšini v Italiji."*⁹²

Nadškof Margotti pa je na drugi strani 10. aprila 1935 pred gojenci goriškega semenišča govoril:

*"Sklonite glavo nacionalizma. Ukvarjajte se več z vprašanji Cerkve. Od svoje duhovščine nisem deležen poslušnosti, ki mi jo je dolžana. Prisiljen sem bil sporočiti svetemu očetu, da imam opravka z duhovščino, ki je uporniška in je napol protestantska."*⁹³

Iz samozavesti in prepričanja, da nastopajo povsem v skladu z naravnim in božjim pravom, saj so bile očitno kršene tako osnovne pravice naroda, kakor posameznika in vseh katoličanov slovenske in hrvaške narodnosti v Julijski krajini, so se pripadniki primorske krščansko-socialne sredine odločili za tajno delovanje in upor tako posvetni – kakor cerkveni oblasti.

Iz teh idejnih stališč je prešel laični del krščanskih socialcev in v celoti tudi primorska duhovščina, na tajno narodnoobrambno delo.

XI. Tajna organizacija

Osnovna celica tajne organizacije primorskih krščanskih socialcev je bila župnija. Duhovnikov, ki so sodelovali pri narodnoobrambnem delu je bilo leta 1936 še 276. Vsak je imel svojo funkcijo v organizaciji – glede na sposobnost, predvsem pa zanesljivost.⁹⁴ Tajna organizacija je imela v vsaki od pokrajin tj. na Tržaškem, na Goriškem, v Istri in v Benečiji delo razdeljeno po odsekih. Že tajni Vrhovni svet, ki je načeloval organizaciji je leta 1937 štel 53 članov. Od tega je bilo duhovnikov, članov Zbora svečenikov sv. Pavla, 36 in so bili torej v večini. Posamezne odseke so po pokrajinah predstavljale:

- politična organizacija
- dijaška organizacija (za štipendiranje in načrtno vzgojo bodočih intelektu-

⁹² Besednjakov arhiv, dok. št. 99. Osnetek neobjavljenega članka dr. Jože Bitežnika, ki ga je ta poslal uredniku "Slovenca" dr. Ivanu Ahčinu novembra 1931 (brez datuma).

⁹³ Besednjakov arhiv, dok. št. 261. Govor nadškofa Carla Margottija pred gojenci goriškega semenišča ob koncu duhovnih vaj, 10. aprila 1935.

⁹⁴ Besednjakov arhiv, dok. št. 598. Pismo Janka Kralja Engelbertu Besednjaku z dne 3. marca 1937.

alcev; samo leta 1936 je organizacija financirala šolanje 400 slovenskih študentov in dijakov)

- duhovščina

- tisk (na tem mestu moramo omeniti tajni tisk t. i. "tiskovne akcije", ko je organizacija tajno natisnila več desetisoč knjig s starimi letnicami in na starem papirju in tako obšla cenzuro, češ, da gre za "stare zaloge"... (v seznamu tiskanih knjig najdemo poleg molitvenikov tudi npr. Zgodovino Srbov Silva Kranjca, Tavčarjevo Visoško Kroniko ali Finžgarjev roman Pod svobodnim soncem, pa seveda vrsto pesmaric itd.).

- glasba in petje (tukaj naj omenim npr. usodo pevovodje Lojzeta Bratuža,⁹⁵ ki je odsek vodil in po nalogu organizacije vsako leto vzgojil pb. 20 mladih organistov, ki so po posameznih vaseh zamenjali stare ali se na to pripravljali. Z italijanskim organistom bi namreč prišlo v cerkev italijansko petje. Pomen verouka in slovenskega petja v razmerah načrtnega kulturnega etnocida, ki je imel razsežnost državnega programa, si danes težko predstavljamo, dejansko je verouk nadomeščal slovensko šolo, petje pa prepovedane slovenske kulturne organizacije.)

- odsek za ljudske knjižnice

- odsek za socialno delo (ki je vključevalo finančna posojila za ogrožene kmetije itd.)

Delo je, kot je razvidno iz obsežnega arhivskega gradiva, potekalo zelo kapitalno. Zanimivo je tudi, da je organizacijska sestava in členitev tajne organizacije povzeta prav po (sicer leta 1920 legalno ustanovljenem in organiziranem) Zboru svečenikov svetega Pavla.

Med aktivnostmi organizacije najdemo tudi zelo izvirne, celo bizarne ideje. Besednjak je tako v začetku tridesetih let zbral naslove 1300 škofov in cerkvenih dostojanstvenikov iz vsega sveta in jim, kakor tudi Piju XI. in kardinalom, poslal tiskano spomenico z zemljevidom, ki je govorila o položaju "slovenske in hrvaške Katoliške cerkve" na Primorskem pod fašizmom (v latinščini, da so jo lahko brali povsod). Kakor pravi v enem od pisem, naj bi tiskali 1300 izvodov, ker je po njegovem mnenju "*...toliko ali blizu tudi škofov...*"⁹⁶ V zvezi s povezavo s Kraljevino Jugoslavijo, naj omenim, da so spomenico tiskali pod okriljem Manjšinskega inštituta v Ljubljani, poslali pa so jo v Indonezijo, Združene države, Južno Ameriko, itd. – skratka po vsem svetu.⁹⁷

Podobna epizoda, ki kaže na moč tajne organizacije v Julijski krajini, je tajno organizirano štetje prebivalstva, ki je potekalo prek župnij, dekanij in škofij leta 1934 in je obsegalo vse slovensko in hrvaško prebivalstvo Julijske krajine. Tako štetje je takrat celo za legalno oblast predstavljalo nemajhen organizacijski in tehnični problem.

⁹⁵ Lojze Bratuž je umrl je 17. februarja 1937 potem, ko so ga fašisti zastrupili s strojnim oljem.

⁹⁶ Besednjakov arhiv, dok. št. 153.

⁹⁷ Besednjakov arhiv, dok. št. 371. Nepodpisano poročilo brez datuma z naslovom "*Kam smo poslali brošure in koliko*". V poročilu so našteje države sveta v katere je bila poslana spomenica in število izvodov za posamezne države: "*Skupno smo poslali 1290 brošur*".

XII. Delovanje tajne organizacije primorskih krščanskih socialcev na internacionalni ravni in obveščanje Engelberta Besednjaka in Josipa Vilfana na Dunaju

V tem času (v začetku tridesetih let) je organizacija svoje delovanje radikalizirala tudi na Dunaju in v Jugoslaviji. Pričela je s široko zastavljeno akcijo v evropskem časopisju katere cilj je bil, poleg obveščanja mednarodne javnosti o položaju v Julijski krajini, predvsem obsodba vatikanske politike in pritisk na Pija XI. Namen nove politike je bil v prvi vrsti izsiliti pravičnejši odnos do manjšine. Za svoj nastop sta Engelbert Besednjak in Jože Bitežnik uporabila tudi liberalne in protestantske časopise, ki so bili za objektivno pisanje o politiki Vatikana do slovenske in hrvaške manjšine mnogo bolj primerni od katoliških (še posebno slovenskih). Besednjak je tako ob prisilnem odstopu nadškofa Sedeja naročal Joži Bitežniku npr.:

*"Poslati hočem članek v Stockholm, da izide v velikem dnevniku švedske prestolnice. Prilagam ti oba članka iz "Politike" in okrožnico, da na podlagi te sestaviš poročilo ali članek v nemškem jeziku. Ton je lahko mnogo ostrejši, kakor oni v "Politiki", ker je dnevnik protestantski."*⁹⁸

Tajna organizacija je skrbela tudi za tedenska poročila o stanju v Julijski Krajini, ki sta jih Engelbert Besednjak in Josip Vilfan uporabljala tudi za delo v okviru Kongresa evropskih narodnosti.⁹⁹ Njuna vloga pri delu kongresa je bila zelo pomembna, saj sta zasedala ključni funkciji – Vilfan kot predsednik kongresa in Besednjak kot predsednik mednarodne zveze manjšinskih časnikarjev, bila pa sta tudi najpomembnejša ideologa kongresa.

Vatikanska politika v tem času še ni imela izdelanega odnosa oziroma strategije do manjšinskih vprašanj. Zato je npr. Besednjakov referat na manjšinskem kongresu leta 1934 z naslovom "Vera in materin jezik" pomenil v tem smislu eno prvih analiz, v katerih je bilo izpostavljeno in obravnavano to vprašanje na mednarodni politični ravni.

Na drugi strani je bila tudi Vilfanova zamisel o "skupnem slovenskem kulturnem prostoru" ali njegova ideja o "generalizaciji manjšinskega prava" predstavljena prvič v zgodovini evropskega manjšinskega prava že leta 1925. Društvo narodov je bilo v rokah velesil, ki so se same otepale zahteve lastnih manjšin in niso bile zainteresirane za reševanje omenjenih vprašanj. Delovanje Besednjaka in Vilfana v okviru "Kongresa evropskih narodnosti" predstavlja tako enkratni primer začetka razvoja manjšinskega prava v evropski zgodovini sploh, kar je danes vse premalo poznano, tako doma kot v Evropi.¹⁰⁰

⁹⁸ Besednjakov arhiv, dok. št. 86. Pismo Engelberta Besednjaka Joži Bitežniku z dne 20. novembra 1931.

⁹⁹ Kongres evropskih narodnosti je bil ustanovljen leta 1925. Deloval je do leta 1938. V tem času je pripravil vsakoletno večdnevno zasedanje v evropskih prestolnicah, večinoma v Ženevi, kjer je praviloma zasedal nekaj dni pred zasedanjem Društva narodov, ko so se že zbrali novinarji iz vse Evrope.

¹⁰⁰ Glej o tem.: Milica Kacin Wohinz, Prvi antifašizem v Evropi, Koper 1990, str. 342-354.

XIII. Stališča primorskih krščanskih socialcev in primorske duhovščine v Julijski krajini do iredentizma

Tu naj komentiram npr. spomenico, ki jo je duhovščina naslovila na zunanjega ministra Kraljevine Jugoslavije Bogoljuba Jevtića 30. oktobra 1934 in ki govori o nesporni vlogi duhovščine pri političnem delu. Hkrati spomenica veliko pove o dejanski vlogi oziroma moči duhovščine. Dokument jasno kaže, da je bil skupni cilj krščanskosocialne politične organizacije in Zbora svečenikov priključitev Julijske krajine h Kraljevini Jugoslaviji:

"Izjava, ki jo je podpisala duhovščina v Julijski Krajini v svojem imenu in v imenu političnih organizacij (liberalne in kršč.-socialne, op. E. P.), ki ji stojijo ob strani in jo poslala 30. oktobra 1934 gospodu zunanjemu ministru Kraljevine Jugoslavije je podpisane navedla k temu, da proučijo vsa vprašanja, ki se tičejo odnosa naše manjšine v Italiji, njenih predstavnikov v inozemstvu in njene emigracije v Jugoslaviji. Ob tej priliki so ugotovili dejstvo, da so v smislu skupnih narodnih idealov in končnih političnih ciljev (sic! – mišljena je lahko samo priključitev Julijske krajine k Jugoslaviji, op. E. P.) v vrstah narodne manjšine same in njenih predstavnikov v tujini, kakor tudi med manjšino in njenimi predstavniki v Jugoslaviji popolnoma enotnih misli..."¹⁰¹

Vsekakor je že iz tega citiranega dokumenta, ki so ga podpisale vse katoliške organizacije v Julijski krajini in Zbor svečenikov sv. Pavla, razvidno, da imamo pred seboj enkratni primer, da se je praktično celotna duhovščina naroda, ki je predstavljal narodno manjšino v drugi (v tistem času celo sovražni državi) odločila za politično intervencijo v zunanjem ministrstvu matične države, v prid lastnemu narodu.

XIV. Katoliška cerkev kot temelj nacionalne kulture in identitete – nacionalno vprašanje, integralizem, etnični ekskluzivizem

Če se vrnem k že omenjeni shemi, ki jo v svoji študiji podaja ameriški zgodovinar Stanley Payne, in po kateri naj bi ideološko spogledovanje Katoliške cerkve z avtoritarno oziroma radikalno desnico potekalo na odpravi razrednega boja, kritiki kapitalizma/liberalizma in socializma/marksizma in **priznavanju katoliške vere kot temeljnega elementa nacionalne kulture in identitete** in anti-komunizmu, vidimo, da je ta tudi v podčrtani točki povsem primerna in aplikativna tudi za slovenski politični katolicizem.

Za primorsko sredino je bilo značilno tudi, da je odstopanje od navedenega vzorca oz. zahteva po resnici bila postavljena pred apologetski in integralistični pristop. V (nepodpisanem) predavanju, ki je nastalo znotraj primorske krščansko-socialne organizacije, kot skripta za tečaje primorskih katoliških akademikov, lahko najdemo npr. predavanje v katerem je o prvenstvu katolicizma v slovenski kulturni zgodovini zapisano:

"Pod pojmom slovenske kulturne tradicije se razume katolicizem!"

*Ideja, ki je izražena v zgornjem stavku, je **popolnoma zmotna** (podč. avtor).*

¹⁰¹ Besednjakov arhiv, dok. št. 167.

Zmota pa je treba kljubovati, izpodmakniti ji tla, kjerkoli in kadarkoli se pojavi. Pisano je namreč, da nas bo le **resnica** (podč. avtor) osvobodila.

Ta ideja je zmotna, ker podrejuje vero – večno resnico – zgodovinskemu pojavu. To je istovetenje Boga s kreaturo, kar je v osnovi zanikanje absolutne vrednosti vere. Če to zmoto do kraja, do zadnjih posledic domislim, pridem čez agnosticizem v ateizem.

Zmotna je tudi, ker nasprotuje zgodovinski resnici. Ni res, da je **vs**a (podč. avtor) slovenska kulturna tradicija katoliška. Žal, da je v veliki meri nasprotno res, da so bila tri najsvetlejša obdobja naše kulturne preteklosti: reformacija, romantika in slovenska moderna v sporu s katoliško zavestjo. Trubar je bil vodja protestantizma, Prešeren otrok liberalne dobe, Cankar – Kette, Murn pa so v glavni razvojni smeri sicer bogoiskateljji, a mimo Katoliške cerkve. Obžalujemo, da je tako, vendar zgodovinski resnici se odreči ne moremo.¹⁰²

Tako razmišljanje bi pri ideologih katoliške desnice v Ljubljani sprožilo razburjenje.¹⁰³ Anonimni predavatelj, primorski krščanski socialc, pa se na drugi strani v svojem predavanju sklicuje tudi na Antona Mahniča, kar kaže tudi na to, kako so znani "aut – aut" razumeli primorski krščanski socialci, ko zaključuje:

*"Zmota je škodljiva sama v sebi, škodljiva pa tudi za bodočnost. Zato jo pobijajmo in ji kljubujmo prav v istem duhu kot je pobijal verski indiferentizem, polovičarstvo, idejno zmešnjavo naš veliki rojak in vzornik Anton Mahnič."*¹⁰⁴

Pogled na Antona Mahniča na drugačen način je zel zanimiv, saj je očitno služil hkrati tudi poskusu pozitivne, v bodočnost uprte interpretacije Mahničeve zgodovinske vloge, ki bi se istočasno omejila od retrogradne idejne usmeritve ljubljanske katoliške desnice, v vrstah katere je Mahničev refren ("aut – aut") postajal zakon. S svojimi idejami je namreč katoliška desnica vdiralala tudi na Primorsko in ob koncu tridesetih let že vnašala razkol v vrste primorskih krščanskih socialcev.

Na drugi strani rapalske meje, v Ljubljani, pa sta ekstremna ideološka rigidnost in ekskluzivizem, (kot so bila že pred prvo svetovno vojno npr. mnenja, da je le katoliški Slovenec pravi Slovenec in da *"zgolj jezični Slovenec sploh ni pravi Slovenec in mu v ničemer ne gre prav zaupati"*),¹⁰⁵ povezana z aktualno *"logiko manjšega zla"* (minus malum), ki je postala v akomodacijskih manevrih političnega katolicizma že pregovorna, čez nekaj let postala usodna. Vprašanje (npr.) narodnosti oziroma naroda, je bilo v takem primeru sekundarno, njegovo mesto v svetovnem nazoru pa drugotnega pomena. Kot je o tem takrat pisalo glasilo radikalne katoliške desnice:

"Dve osnovni vrednoti sta, ki ju danes najrajši prevračajo. To sta vera in narodnost. Obe sta temeljno življenski, obe na zelo visoki stopnji v lestvici vrednot. Toda čim višja je vrednota, tem bolj jo veže bogohotni red, ki eno vrednoto

¹⁰² Arhiv Antona Vuka. Omenjeno predavanje je nastalo oktobra leta 1938, "zaradi različnih gledanj" v mladinski katoliški organizaciji.

¹⁰³ Je pa zato tako razmišljanje bilo tem bližje npr. "križarjem". (Prim. Janez Juhant, Filozofske osnove Mahničevega delovanja; v: Mahničev simpozij v Rimu, str. 24).

¹⁰⁴ Arhiv Antona Vuka. Predavanje, ki je nastalo zaradi različnih gledanj v mladinski katoliški organizaciji oktobra leta 1938.

¹⁰⁵ Ušeničnik, Čas 1912, str. 380.

podreja drugi, vse pa usmerja v cilj, ki je največji med vrednotami. Vrednota vere je nad vrednoto naroda; to je resnica, ki nam jo razodeva že naravna pamet."¹⁰⁶

Če spomnimo na enega od treh uvodnih citatov se zdi, da je Janez Janžekovič takrat očitno dobro vedel na koga je naslavljal svoje preroško razmišljanje.¹⁰⁷ Tako je (v zaenkrat namišljeni dilemi) leta 1938 izzvenel uvodnik Straže v viharju:

*"Če hočemo dognati, kakšno bi bilo zadržanje Cerkve, če bi morala izbirati med komunizmom in fašizmom, moramo pošteno reči, da bi izbrala drugega kot manjše zlo;"*¹⁰⁸

Zanimivo, da po takih in podobnih dilemah katoliške desnice v Ljubljani takrat pravzaprav nihče ni spraševal...

V desetletju 1931-1941 so se v katoliškem taboru v Ljubljani dogodile spremembe, ki so imele za praktično posledico to, da se je večina tistih, ki so v njem predstavljali njegovo (bivše) demokratično jedro in demokratično tradicijo, znašlo na "antiklerikalnih" pozicijah in istočasno v opoziciji do vodstva slovenskega političnega katolicizma. Na Primorskem je bil položaj drugačen prav zaradi specifičnega razvoja in predvsem izkušenj primorske duhovščine in laikov znotraj krščansosocialne organizacije – tako s fašizmom kakor (in nenazadnje) z Vatikanom. Primorski krščanski socialci se niso slučajno znašli v antiklerikalnem taboru korporativno, skoraj vsi.

V Dravski banovini je bila moč katoliškega tabora, ki je v tridesetih letih formalno sicer obvladoval slovenski politični prostor vse bolj zunanja, navidezna. In ob vzponu slovenskih komunistov se dejansko lahko vprašamo, kje je bila tedaj katoliška stranka s 70% volilnih glasov in kje mogočen strankin aparat, od tiska, prosvetnih organizacij, kapitala in nenazadnje Katoliška cerkev. Storjene so bile očitno velike napake in vsega ni mogoče pripisati zgolj makiavelistični komunistični taktiki in metodam – čeprav so te v slovenski zgodovini seveda poglavje zase. Pri tem naj še enkrat poudarim, da se katoliški tabor pravzaprav "sesuje" v slabih desetih letih, če ocenjujemo njegovo vodilno idejnopolitično vlogo. Družbo je ob koncu tridesetih let sicer še obvladoval, a vse bolj kot "politični torzo".

XV. Politika komunistov po letu 1935

Politika komunistov je bila v tridesetih letih že bistveno drugačna. Nastopali z vrsto akcij npr. z ljudskofrontno taktiko – govorim o času po avgustu 1935, tj. času po novih direktivah Kominterne – ustanavljanjem Zveze delovnega ljudstva, ustanavljanjem skupnih društev (študentskih in drugih), Društva prijateljev Sovjetske zveze itd.¹⁰⁹ V bistvu je strastni antimarksizem in antikomunizem katoliške desnice

¹⁰⁶ Mi mladi Borci, leto 1937, str. 37.

¹⁰⁷ Dobro je komentiral dilemo dr. Jožko Pirc, ko je o načelu, ki se morda komu zdi aktualno še danes, zapisal, da je namreč *"zgrešenost alternative v postavljanju vere in narodnosti na isto raven, oziroma v isto lestvico vrednot, saj dejansko eno in drugo (lahko tudi, op. E. P.) hkrati, a na različnih ravneh določa človekovo osebno identiteto"*.

(Jožko Pirc, Cerkev, kultura in politika 1890-1941, Ljubljana 1993, str. 115.)

¹⁰⁸ Straža v viharju, leto 1938, 24. november.

¹⁰⁹ O tem: Alenka Nedog, Ljudskofrontno gibanje v Sloveniji od leta 1935 do 1941, Borec, Ljubljana 1978.

- namesto racionalnega boja za potencialne zaveznike - pomenil uslugo prav komunistom. S takim razvojem je agresivna politika katoliške desnice odbila od sebe - ne le tiste skupine, ki so se nagibale k marksizmu (tudi to je bilo neracionalno, saj npr. socialisti v tridesetih letih nikakor niso bili revolucionarni), temveč tudi vse tiste, ki so se zavzemali za demokratično, parlamentarno evropsko tradicijo in na koncu celo demokrate iz lastnih vrst - usoda levece (npr. celotne Jugoslovanske strokovne zveze) ali sredine (npr. Andreja Gosarja) je za to zgovoren dokaz.

Še enkrat naj poudarim, da ni šlo zgolj za antikomunizem ali antisocializem ali antimarksizem, temveč tudi za antidemokratizem. Deklariran cilj je bil vrnitev v stanje pred letom 1789 in odprava "*izrodkov francoske revolucije*" (prim. Žitomira Janežič, Čas 1933/34, str. 118). V tem smilu so bili vodilni ideologi slovenskega političnega katolicizma v polnem sozvočju s svojimi evropskimi kolegi. Stanovsko-korporativistični modeli družbene (pre)ureditve se, kot smo že omenili, ne pojavijo v Sloveniji v tridesetih letih zgolj kot odgovor na gospodarsko krizo in krizo demokracije v Evropi,¹¹⁰ še manj pa so bili zgolj rezultat oziroma posledica aplikacije papeške okrožnice *Quadragesimo anno*. V resnici gre za (pre)interpretacijo stanovsko-organicističnih zamisli, ki so znotraj ideologije političnega katolicizma ves čas (v Sloveniji od konca 19. stoletja) bolj ali manj latentno, vendar konstantno, prisotne. Predstavljale so alternativo družbeni ureditvi, ki je nastala kot posledica "*odpada od vere*", ki naj bi se bil začel z renesanso, nadaljeval s humanizmom, razsvetljenstvom, francosko revolucijo itd. in če spremljamo razvoj od konca 19. stoletja vidimo, da se pojavljajo vsakič, ko so aktualno-politične razmere za to primerne. V tem smislu predstavljajo nekakšno konstanto v (sicer nepredvidljivem) sistemu akomodacije, za katerega je sicer značilno, da je na družbene izzive pogosto reagiral stihijsko. V ozadju je vedno stalno stal ideal (v obliki nekakšne "*civitas Dei*"), tj. družbe, ki bi se odrekla "brezbožnim pridobitvam francoske revolucije" in v "novih razmerah" vzpostavila "staro družbeno harmonijo". Pri vzpostavljanju avtoritarnih oziroma totalitarnih režimov v Evropi tridesetih let, kjer nastopa politični katolicizem s svojo stanovsko vizijo družbe (sam ali v koaliciji z radikalno desnico), je v bistvu kulminiral zlom, ki je bil prisoten vse od francoske in industrijske revolucije - "zlom" med katolicizmom in sodobnim svetom. Ta "zlom" naj bi "ozdravili" z diktaturami.¹¹¹ Če so bila torej sredstva za doseg cilja avtoritarna ali totalitarna, v tem kontekstu ni bilo bistvenega pomena - ne v Evropi, ne v Sloveniji.

Slovenska katoliška desnica se je nesporno pridružila naporom katoliške desnice v evropskem kontekstu.¹¹² Mesijansko je Ciril Žebot strnil razmišljanja v

¹¹⁰ Milan Zver, Korporativizem v slovenski političnimisli v 20. in 30. letih, Časopis za kritiko znanosti 1992, št. 148-149, str. 37-45.

¹¹¹ Glej o tem: Ernst Hanisch, Die Ideologie des politischen Katholizismus in Österreich 1918-1938, Wien/Salzburg 1977, str. 14.

¹¹² O tem je zapisal dr. Jožko Pirc:

"Šlo je za ponovno vsesplošno prevlado katoliškega kulturnega principa na Slovenskem, za katoliško renesanso celotnega slovenskega naroda. Naj na tem mestu poudarimo le, da je šlo pri vsem tem samo za enega izmed možnih modelov navzočnosti katoličanov v svetu in to samo za tistega, ki smo ga zgoraj imenovali ideal "nove krščanske družbe", kakor se je v Katoliški cerkvi uveljavil zlasti proti koncu prejšnjega in v prvih desetletjih XX. stoletja. Ideal obnovitve in uveljavitve

njenih vrstah marca leta 1940: *"Pekleni duh in satanski značaj revolucije, ki so ji služila, renesansa, lažireformacija in enciklopedisti pripravili pot in ki je mati vseh političnih in socialnih anomalij 19. in 20. stoletja: individualizma, liberalizma, demokracije, parlamentarizma, zveze narodov, socializma, boljševizma, fašizma, nacizma, rasizma, je v tem: Revolucija (francoska, op. E. P.) je vzela človeka kot središče in kot merilo, napravila ga je za vrhovnega stvarnika, za brezprizivnega sodnika vse družbe..."*¹¹³ Na taka stališča tudi demokratično opredeljeni katoličani niso mogli pristati in so se od njih vse bolj distancirali. V tem položaju idejne dezorientiranosti in politične razbitosti je katoliški tabor presenetila druga svetovna vojna.¹¹⁴

Dokončno pa je t. i. kulturni pesimizem v najširšem smislu ("Kulturpesimismus", prim. Karel Dietrich Bracher) in predstave o "zgrešenosti zgodovinskega razvoja" ter odpoved poskusu poenotenja vere, kulture in politike, ki naj bi jo predstavljala nekakšna "societas perfecta", je sicer pomenil šele drugi vatikanski Koncil.¹¹⁵

Te delitve so zagotovo zelo pomembne za razumevanje razvoja na Slovenskem v tridesetih in tudi za delitev slovenskega naroda v času druge svetovne vojne. V nacionalnem okviru je (kot smo videli) prišlo do vse hujše polarizacije na način, ko je bila ideološka in politična pripadnost bistveno važnejša od npr. nacionalne. Za sredinsko politiko je zmanjkovalo prostora. Ob tradicionalnem pomanjkanju, oziroma sorazmerni šibkosti sredinskih političnih sil v Sloveniji (npr. klasičnih evropskih liberalcev ali socialdemokratov) se je polarizacija v narodu vse ostreje stopnjevala na levo in desno. Radikalne idejnopolične delitve so v tem smislu vse bolj pretresale celotno družbo v vseh segmentih.¹¹⁶ Leta 1939 je zgodovinar Bogo Grafenauer v reviji Dejanje o tem zapisal: *"Slovenec je čut za narodno enotnost okmel, ubila jim ga je prevelika in prestrastna strankarska in ideološka zagrizenost."*¹¹⁷

Nadaljnji razvoj seveda bistveno označujejo razmere, ki so nastale z drugo svetovno vojno in okupacijo. Že pred vojno pa se je od radikalnih koncepcij desnice v katoliškem taboru distancirala (ali "bila distancirana") večina demokratov

slovenske katoliške kulture, kar je bila srčika idejne usmeritve in konkretnega katoliškega gibanja, pa lahko imamo za slovensko inačico le-tega."

(Jožko Pirc, Utopija "nove krščanske družbe"? v: Cerkev, kultura in politika 1890-1941, Ljubljana 1993, str. 113).

¹¹³ Ciril Žebot, Straža v viharju, 14. marec 1940.

¹¹⁴ Marko Kremžar je npr. o tem zapisal:

"Del katoličanov pa, ki je videl v okrožnici organsko dopolnilo cerkvenega nauka in pričel na njeni podlagi iskati konkretne rešitve ter razpravljati o "stanovski ureditvi Slovenije", je bil deležen nerazumevanja. Prav kmalu so jim podtikali, da so naklonjeni fašizmu..." (Marko Kremžar, Izhodišča in smer katoliškega družbenega nauka, Družina, Ljubljana 1998, str. 90).

¹¹⁵ *"Negativna sodba o modernem svetu in hrepenenju po "krščanski družbi" sta bila v bistvu navzoča vse do današnjih dni. V popolnoma spremenjenih okoliščinah sta namreč Pij XII. in Maritain izoblikovala načrt "novega krščanstva". Šele 2. vatikanski Koncil je z zrejšim pogledom na odnos vera - kultura - politika, predvsem v luči prenovljene teologije in izzivov sodobnega sveta, dokončno odklonil vsakršno domnevo o restavraciji..."*

Tako: Bartolomeo Sorge, Kristjan in politika, Ljubljana 1994, str. 22.

¹¹⁶ Kot je razvidno iz dela dr. Slavka Kremenška, je bil npr. položaj tudi med študentsko mladino verna odslikava splošnih političnih razmer v Sloveniji.

(Slavko Kremenšek, Slovensko študentovsko gibanje 1919 do 1941, Mladinska knjiga, Ljubljana 1972, str. 33.)

¹¹⁷ Bogo Grafenauer, Odlomki o slovenskem položaju, Dejanje, 1939, str. 36.

pravzaprav neglede na njihovo politično pripadnost. Šele to je omogočalo njihovo zbiranje v antifašističnih povezavah s strani slovenskih komunistov. In šele ko so nastale z okupacijo pozneje nenormalne razmere je bilo mogoče zbiranje v Osvobodilni Fronti, ki so jo dejansko vodili in si jo pozneje tudi formalno, podredili – slovenski komunisti. Katoliški tabor pa so nove, vojne razmere presenetile, ga našle nepripravljenega, notranje sprtega in razcepljenega, predvsem pa osamljenega, brez zaveznikov. Brez takega – Besednjak pravi v pismu Gosarju še leta 1943 – “zgrešenega” razvoja, bi bilo nemogoče razložiti vzpon slovenskih komunistov, ki jih je bilo v tedanji Sloveniji nekaj sto.¹¹⁸ In končno ni pomagala niti kriza v agitacijskih prizadevanjih slovenskih komunistov, ki je nastala leta 1939, po napadu Sovjetske Zveze na Finsko (čas, ki se ga komunisti nikjer v Evropi ne spominjajo preveč radi).¹¹⁹

XVI. Komunisti na Primorskem v času II. svetovne vojne

Med vojno je organiziranje slovenskih komunistov v Julijski krajini potekalo sicer z navezavo na lokalne pristaše, a je bilo vnešeno iz Ljubljanske pokrajine. Komunisti, ki so prihajali na Primorsko, so bili večinoma bivši emigranti iz Italije ali njihovi sinovi. Tako gre razumeti Besednjakovo oceno, ki jo je izrekel v pismu Virgilu Ščeku tik pred kapitulacijo Italije, septembra leta 1943: *“Iz poročila o razmerah v Julijski krajini izhaja, da so ljudje spodaj kakor vedno doslej v ogromni večini narodno zavedni in tuji vsaki internacionalni miselnosti. Komunistični “učitelji” tvorijo neznatno manjšino. Da ni bilo zagrešenih toliko zamud in napak, bi bila danes vsa dežela v narodnem taboru. Po tuji krivdi stojimo pred zavoženim položajem in izvršenimi dejstvi, ki jih je treba upoštevati.”*¹²⁰

S “tuyo krivdo” je Besednjak mislil na napake katoliškega tabora v Ljubljanski pokrajini, ki se je zapletel v kolaboracijo, z “izvršenimi dejstvi” pa na to, da je primorsko ljudstvo skoraj povsem enotno podprlo Osvobodilno fronto. K ohranitvi nacionalne zavesti pod fašizmom je bistveno pripomogla krščansosocialna organizacija in primorska duhovščina s tajnim delovanjem v času med obema vojnoma.¹²¹

Takoj po kapitulaciji Italije je Besednjak v pismu Virgilu Ščeku pisal o politiki katoliške stranke v Ljubljani v tridesetih letih:

“Socialni idealizem iz Krekovih časov je zamrl, med njegovimi dediči je zavladala v socialnih rečeh popolna brezbriznost. V tem oziru je nad vse značilno njihovo zadržanje do Gosarja, največjega socialnega ideologa, ki so ga imel v svoji sredi. Očitek socialne neaktivnosti velja vsekakor ne le za ožjo domovino, temveč še bolj za vso državo. Bila je izrazito asocialna. Od tod neverjetna porast komunizma med mladino in razumništvom in od tod v veliki meri današnji poboji.

¹¹⁸ Ljudi, ki bi si v Sloveniji želeli sovjetskih razmer, pa tako malo – če uporabim besede, ki jih je zapisal članek v glasilu katoliške desnice “Mi mladi borci” leta 1940 – “da bi jih vse skupaj lahko spravili v eno majhno umobolnico...” (Mi mladi borci, leto 1939, str. 46.)

¹¹⁹ Bojan Godeša, Priprave na revolucijo ali NOB; v: Slovenski upor, Ljubljana 1991, str. 76.

¹²⁰ Besednjakov arhiv, dok. št. 33. Poročilo o sestanku z “Ljubljanskimi klerikalci” dne 20. marca 1943.

¹²¹ O tajnem delovanju glej: Egon Pelikan, Virgil Šček in primorska sredina v letih 1918-1945; v: Marko Tavčar/Egon Pelikan/Nevenka Troha, Korespondenca Virgila Ščeka, Ljubljana 1997.

*Mesto za ideje so se borili za golo oblast...*¹²²

Ob tem naj opozorim, da gre pri Virgilu Ščeku, Engelbertu Besednjaku, Joži Bitežniku in drugih primorskih krščanskih socialcih pravzaprav za "sredino" v dvojnem pomenu, prvič za sredino v idejnem smislu, t. j. sredino, ki je zavračala tako stanovsko-korporativistične, antidemokratske koncepcije katoliške desnice, kakor na drugi strani marksizem in se opredeljevala za parlamentarno demokracijo; in drugič za sredino v političnem smislu v času druge svetovne vojne, ki je vztrajala, da je potrebno ideološke in politične delitve presegati v imenu skupnega nacionalnega interesa, kolaboracijo pa zavračati za vsako ceno. Zgodovina je pristaše primorske politične sredine, ki jim na razmere v centralni Sloveniji ni uspelo vplivati, spremenila v nemočne opazovalce usodne delitve naroda, da pa do te vsaj na Primorskem ni prišlo, je v veliki meri prav njihova zasluga.

XVII. Čas druge svetovne vojne in "sredina" —

Z vojno je "katoliška sredina" dobila poleg dotedanje (idejne) tudi praktično, politično vlogo, saj so z napadom na Kraljevino Jugoslavijo in z narodnoosvobodilnim bojem organiziranim v okviru Osvobodilne Fronte, nastale povsem nove razmere. Kmalu po 22. juniju 1941, ko so v Julijski krajini ("terri incogniti") pričeli iskati svoje pristaše vsi, se je primorska sredina znašla v položaju, ko je stala pred izbiro med pripadnostjo lastnemu političnemu taboru v matici na eni in ciljem več kot 20-letnega delovanja tj. osvoboditvi in priključitvi na drugi strani. Delo narodnoobrambnih organizacij v Julijski krajini v tridesetih letih se je sedaj steklo v OF, poseben položaj in specifičnost primorskega političnega katolicizma, pa se je nadaljeval v delovanju t. i. "primorske sredine". Z nazivom "sredina" so v času druge svetovne vojne primorske krščanske socialce sicer označevali tako komunisti, kakor pripadniki protirevolucionarnega tabora v Ljubljani. Ljubljanska "sredina", ki so jo predstavljali bivši krščanski socialisti okoli dr. Andreja Gosarja in prof. Jakoba Šolarja (pozneje skupina z imenom "Združeni Slovenci"), se je še spomladi 1942 pogajala o vstopu v OF, kot enakopravna skupina. Ko ta pogajanja niso uspela, se je istega leta priključila Slovenski zavezi. Primorska sredina je zavezala stališče, da z OF ne bo aktivno sodelovala, da pa je potrebno vzdrževati stike in preprečiti večje žrtve. Proti OF ni mogla nastopiti, saj je po besedah vodilnih predstavnikov sredine (Iva Juvančiča), *"šlo za primorske fante in može, ki so se v OF vključili, ne zato, ker bi bili komunisti, temveč, ker so bili protifašisti in Slovenci"*.¹²³ Ker je primorska sredina vzdrževala ideološko in politično distanco do OF je dejansko postala po vključitvi Gosar – Šolarjevih "Združenih Slovencev" v Slovensko zavezo, edina prava politična sredina na Slovenskem.¹²⁴ Sama je vključitev v Slovensko zavezo zavrnila z utemeljitvijo, da Primorci že imajo svoj Narodni

¹²² Besednjakov arhiv, dok. št. 456. Pismo Besednjaka Ščeku z dne 14. septembra 1943.

¹²³ Ivo Juvančič, Primorski Narodni svet – Goriška sredina in OF – NOB, Primorski dnevnik, 21. avgust 1970.

¹²⁴ Od literatne, ki je bila objavljena v zadnjem času gre omeniti študijo Bojana Godeše, kjer avtor razčlenjuje postopke komunistične partije pri t. i. "razbijanju sredine". Komunisti so njene pristaše skušali pridobiti za OF ali jih potisnili na kolaborantske pozicije...

(Bojan Godeša, Kdor ni z nami je proti nam, Ljubljana 1995.)

svet, ustanovljen leta 1939. Po njihovem mnenju je bilo potrebno za vsako ceno najprej preprečiti državljansko vojno. Primorsko sredino so sicer skušali pridobiti oboji, tj. OF in protirevolucionarni tabor, prav zaradi "njene moralne in intelektualne moči".¹²⁵ Ne glede na taktiziranje, pa so se v partizanskem tisku vrstili napadi nanjo. Kljub temu je precejšen del duhovnikov sodeloval s partizanskimi oblastmi, nekaj pa jih je celo sprejelo razne funkcije.¹²⁶

Kot smo že omenili, je idejna podlaga za politično delovanje primorske sredine na nek način obstala tam, kjer je nadaljni idejnopolitični razvoj preprečil fašizem. Ideologi političnega katolicizma in primorska duhovščina so se usmerili v narodnoobrambno, antifašistično delo. V tem (idejnem) smislu je zelo zgovorna ugotovitev zgodovinarja Borisa Mlakarja, saj kaže prav na točko, kjer je primorska sredina takrat idejno "obstala":

*"Kaplan Joško Godina, ki si je po nalogu ljubljanskega vodstva že vse od leta 1941 stalno prizadeval, da bi primorsko sredino le pridobil, je končno januarja 1944 po natančni analizi logike delovanja sredine moral ugotoviti, da je pač ni mogoče pridobiti. Ugotovil pa je tudi to, kar je med vojno pravzaprav ves čas ostajalo v ozadju, da se namreč primorska sredina zavzema za povojno uresničitev t. i. krščanskosocialnega političnega in gospodarskega programa. Nič ni pomagalo njegovo dokazovanje, da je papež ta program obsodil in da prav krščanskega socializma ni več, saj so njegovi pristaši po večini prešli v komunizem."*¹²⁷

Godina takrat najbrž ni vedel, da so se vsaj voditelji sredine, v tridesetih letih sicer opredelili za idejni program Andreja Gosarja, najbrž pa tega (očitno) tudi mnogi pristaši primorske sredine sami niso vedeli.¹²⁸ Narodnoobrambno delo je na Primorskem nadomestilo razvoj v integralistično smer zavrlo pa hkrati tudi nastanek avtohtonih idejnopolitičnih programov. Tako se je večina primorskih krščanskih socialcev še naprej štela za "Krekove krščanske socialiste" tudi, če se je celo Gosar moral izrazu socializem odpovedati, sam izraz "krščanski socializem" pa je nenazadnje obsodil tudi že Pij XI. v okrožnici Quadragesimo anno. Zaradi jasne demokratične in nacionalne usmeritve, se je primorska sredina zdaj ponovno znašla sama proti vsem. Kakor v tridesetih letih proti italijanskemu fašizmu oziroma državni oblasti zaradi narodnoobrambnega dela in proti vatikanski politiki zaradi njenega odnosa do manjšine, se je zdaj znašla v opoziciji do vrha slovenskega političnega katolicizma v Ljubljani zaradi nepristajanja na kolaboracijo in v opoziciji do OF zaradi vodilne vloge komunistov v njej.

XVIII. Ob koncu vojne

V trikotniku med antikomunizmom (ki bi praktično-politično pomenil kolaboracijo), rapalsko mejo, narodno osvoboditvijo in priključitvijo, (kar bi praktično

¹²⁵ Boris Mlakar, Goriška sredina, v: Ferencjev zbornik, Prispevki za novejšo zgodovino, Ljubljana 1997, str. 331.

¹²⁶ Prav tam, str. 332.

¹²⁷ Prav tam, str. 332.

¹²⁸ Zanimivo bi bilo vedeti, kdo in s kakšnimi nameni je prevedel v nemščino 1500 strani obsegajoče Gosarjevo temeljno delo "Za nov družbeni red", ki se nahaja v arhivu Engelberta Besednjaka v obliki tipkanega gradiva.

pomenilo odločitev za priključitev h komunistični državi) in poslušnostjo cerkveni hierarhiji, (kar bi pomenilo delovati oziroma ne delovati po navodilih cerkvenih oblasti, Margottija, Santina itn.), se primorska duhovščina, glede na več kot dvajsetletno izkušnjo s fašistično Italijo in politiko Vatikana do manjšine, pravzaprav (vsaj v veliki večini) niti ni mogla drugače opredeliti. Nacionalni okvir je imel za primorske krščanske socialce večji pomen od ideoloških delitev. Gotovo drži, da primorska sredina dejstva, da ima v OF vodilno vlogo Komunistična partija ni mogla prezreti, a v izbiri med *"fanti iz dvajsetletnih sanj"* (tako Besednjak o vojski Kraljevine Jugoslavije) in *"slovenskimi gozdovniki"* (kakor je Šček imenoval partizane), se je na stran zadnjih postavilo primorsko ljudstvo. K temu je nesporno bistveno pripomogla sama tajna krščansosocialna organizacija in primorska duhovščina s svojim narodnoobrambnim delovanjem med obema vojnama. Drži namreč ugotovitev dr. Milice Wohinz, da bi *"kdorkoli, ki bi prišel na Primorsko leta 1941 s parolo narodne osvoboditve, imel za seboj veliko večino ljudi."*¹²⁹ Besednjak je leta 1944 potem, ko je ugotovil, da je "položaj zavožen" tudi formalno pozval svoje pristaše na vstop v Osvobodilno fronto.

O spoznanju krščanskih socialcev, kakšen je odnos Vatikana do slovenske nacionalne manjšine, govori tudi značilen dialog, ki ga najdemo v enem od poročil organizacije Besednjaku na Dunaj in se je razvil v eni od avdijenc, med Jankom Kraljem in kardinalom Pizzardom (Besednjak naj bi *"jih s člankom v "Politiki" globoko prizadel"*):

*"kardinal Pizzardo: vi se strinjate s takimi članki? Vsaka vaša spomenica nas bolje informira o stanju v Julijski krajini. (...) Mi ne moremo pomagati vaši manjšini! Obrnite se na Mussolinija..."*¹³⁰

Slovensko delegacijo, ki je prišla v Vatikan prosit, naj Pij XI. nastopi proti preganjanju slovenščine v Cerkvi, so sredi tridesetih let v Vatikanu torej napotili kar na fašistično italijansko vlado. Kdo bi jim lahko zameril, če so se mnogi duhovniki pozneje odločili za slovensko vlado, takrat sicer že komunistično...

Primorska duhovščina je namreč nastopila skoraj enotno še enkrat, in sicer pred in ob prihodu zavezniške razmejitvene komisije. Ne smemo namreč pozabiti na dve spomenici, ki ju je slovenska duhovščina naslovila na zavezniško razmejitveno komisijo. Prvo spomenico zavezniški razmejitveni komisiji, v začetku leta 1946 je podpisalo 170 slovenskih duhovnikov iz Julijske krajine. Vsebovala je zahtevo, naj se *"celokupna Primorska priključi federativni Jugoslaviji"*. Drugo spomenico je na razmejitveno komisijo naslovilo 30 duhovnikov, okoli lista "Slovenski Primorec". Sicer so ti, kot odločni antikomunisti, poudarili, da se izrekajo za priključitev k demokratični Jugoslaviji, a pozneje so na zaslišanju pred zavezniško razmejitveno komisijo pozabili tudi na to in zahtevali samo priključitev... Primorska duhovščina je torej v večini (tj. najmanj teh 200 duhovnikov, ki so se na spomenice razmejitveni komisiji podpisali) podprla celo priključitev k državi s komunistično ureditvijo(!) z vso zavestjo o odnosu novega režima do duhovščine in katoliške Cerkve. Kot je takrat razmišljal Anton Požar, in sicer, da se *"v času, ko se odloča*

¹²⁹ Milica Kacin Wohinz, Značilnosti in oblike protifašističnega odpora na Primorskem med dvema vojnama, Annales 1996, št. 8, str. 22.

¹³⁰ BA, dok. št. 412. Poročilo organizacije iz Julijske krajine Engelbertu Besednjaku na Dunaj.

*usoda Primorske, slovenski duhovniki odločno izrekamo za Jugoslavijo, kajti režim se bo spremenil, državne meje pa bodo ostale...*¹³¹ je torej razmišljala večina slovenskih primorskih duhovnikov.

XIX. Sklep

V zgodovini slovenskega političnega katolicizma lahko torej v tridesetih letih prepoznamo idejnopolične dileme, ki so značilne za vrsto evropskih držav in v tem smislu je razvoj znotraj katoliškega tabora na Slovenskem v sozvočju z razvojem v tedanji Evropi. Tudi bistvena idejna izhodišča, ki jih prepoznamo ob analizi stališč ključnih ideologov katoliške desnice, niso avtohtono slovenska (tudi, če to včasih deklarirajo in težijo k nekakšni slovenski izvornosti). Ideologija, ki je prevladala v vrhu slovenskega političnega katolicizma v Ljubljani se je nesporno (in po evropskem vzorcu) **približevala nekaterim(!)** idejnim premisam fašizma najmanj v točkah, ki so se tikale **negacije demokratične evropske tradicije**. Seveda se je ta ideologija udejanjala v politično prakso v državi s pravoslavno večino, pravoslavnim kraljem in je morala biti hkrati pazljiva na nevarno vlogo liberalcev, ki so kljub njihovi dejanski politični šibkosti diktaturi omogočali, da je večino volilnega telesa občasno preprosto obšla (kar je bil npr. na Hrvaškem primer skoraj v vsem času med obema vojnama, vse do sporazuma Cvetković – Maček).

Če si v sklepu privoščimo aktualiziranje se lahko vprašamo, kako bi danes izgledala polemika okoli vloge slovenskega političnega katolicizma v tridesetih letih in še posebno v času druge svetovne vojne, ko bi se zavezniki resnično izkrcali v Istri? Nobenega dvoma ni, da zelo podobno kot razprave okoli Vichyjske republike v povojni Franciji, medvojni norveški zgodovini, republiki Salo v Italiji itd. Zavezniki bi tudi v Sloveniji najbrž privolili v določeno amnestijo (kakor npr. v Franciji, kjer se je na zahtevo generala de Gaulla na seznamu "neprimernih da ostanejo na svojem mestu, zaradi sodelovanja z vishyjskim režimom", znašlo tudi več kot trideset francoskih škofov).¹³²

Uvodno razmišljanje Janeza Janžekoviča o razmerju med vero in narodnostjo se je njemu samemu zdelo (kot pravi sam) nesmiselno, toda zakaj je potem čutil dolžnost, da ga zapiše in objavi tik pred začetkom vojne (in tik pred katastrofo slovenskega političnega katolicizma) in to še pod pomenljivim naslovom "Ob odločilni uri"?

Že v luči papeških okrožnic in navodil Pija XI. o načinih "dejavnega odpora proti brezbožnim komunističnim nakanam držav" lahko preberemo: "da morejo biti dejanja kot sredstva dovoljena, nikdar ne sama na sebi ali notranje zla. Da se smejo ta sredstva, če naj bodo v skladju s smotrom, rabiti le toliko, kolikor služijo, da se celotno ali deloma doseže cilj in **pa tako, da se ne povzroči skupnosti še večja škoda, kakor je tista, ki se namerava popraviti...**"¹³³

¹³¹ Glej o tem podrobneje: Nevenka Troha, Primorska – Julijska krajina ob koncu 2. svetovne vojne; v: Marko Tavčar/Egon Pelikan/Nevenka Troha, Korespondenca Virgila Ščeka, Ljubljana 1997, str. 157.

¹³² Karel Othmar von Aretin, navedeno delo, str. 204.

¹³³ Cit po: Aleš Ušeničnik, Iz okrožnice Pija XI. o komunizmu, Čas 1936/37, str. 336, Dodatek: Nos es muy conocida, Določbe apostolske poslanice Pija XI. mehikanskim škofom.

Kakšne namene je imela nacistična Nemčija s slovensko narodno skupnostjo je bilo takrat znano. Težko je danes razložiti, da je bila funkcionalna kolaboracija, domobranska prisega, pa tudi predvojni antidemokratizem, antisocializem, antisemitizem itd., vse zgolj taktika. Na tem mestu bi veljale besede primorskega krščanskega socialca Engelberta Besednjaka, ki je o kolaboraciji oziroma o politiki "ljubljske centrale" (kot pravi) že leta 1943 pred kapitulacijo Italije zapisal:

"Predstavniki katoliškega gibanja se bodo znašli (po vojni, op. E. P.) v obrambi, kar je že načeloma velika šibkost. Vse to se hoče prikazati kot navadna taktika. Mi dobro vemo, da je taktika časih potrebna, toda ravno tako se zavedamo, da ima svoje nepremakljive meje. Taktika ne more iti tako daleč, da se z njo uničujejo moralni temelji, na katerih sloni kako gibanje, da stranka z njo izgubi somišljenike in izgubi svojo čast! To je isto, kakor, če bi se kdo hotel iz taktičnih razlogov obesiti!"¹³⁴

Podobno bo nujno premisliti tudi odnos Slovencev do zaostrenih socialnih razmer, v Kraljevini Jugoslaviji, v času med obema vojnama. Končno ni šlo zgolj in samo za to, da bi slovenski komunisti "pod krinko narodnoosvobodilnega boja izvedli revolucijo". Očitno so se mnogi odločali za "revolucijo" zaradi pomanjkanja alternativnega socialnega programa, razumeli pa so jo vsak po svoje in značilno je, da je bila ena od krilatic, ki so jo slovenski komunisti sami ponujali svojim zaveznikom prav ta, da "Slovenija ni Rusija". Usoda npr. krščanskega socialista Edvarda Kocbeka je v tem smislu zelo zgovorna.

Potrebno pa je omeniti še nekaj. Negirati razredni boj (prim. Quadragesimo anno) je v prvi polovici 20. stoletja pomenilo negirati sindikalno gibanje, ki je bistveno propomoglo k usmeritvi zahodnoevropske družbe v socialno integrirano (integracijsko) družbo, nenazadnje pa je to pomenilo tudi ne-razumevati bistveno in temeljno notranjo dinamiko urejanja družbenih odnosov v tedanji evropski družbi.

Celo realni socializem, je v zahodni Evropi vendar (paradoksalno) imel za posledico integracijo in socialnost liberalne države in družbe še v drugi polovici 20. stoletja. Vzhodna Evropa, ki je bila žrtev utopičnega (četudi v izvoru humanističnega) poskusa, pravzaprav še danes (na paradoksalen način) plačuje socialne pravice in socialno homogenost zahodnoevropske družbe, nekaj podobnega pa velja nenazadnje (in zagotovo nesporno) v veliki meri tudi za Španijo in (sicer nekoliko manj) za Portugalsko, ki sta bili žrtvi avtoritarne stanovsko-korporativistične družbene utopije. Realni socializem in "realni korporativizem" sta imela končno veliko skupnega. Brez razrednega boja, sindikalnih gibanj, brez komunizma v vzhodni Evropi, evropska družba danes nikakor ne bi bila to kar je. Cerkev se kot konzervativna sila gotovo ni mogla postaviti na čelo radikalnim socialnim gibanjem. To dejstvo, pa jo je šele zaradi zavračanja demokratičnih institucij in evropske liberalne demokratične tradicije, izrivalo iz družbenega življenja. Ob tem jo je zgodovinski razvoj (nehote) sreminjal v braniteljico utopičnih stanovsko-korporativističnih ideoloških poskusov. Dejstvo pa je tudi, da evropski družbi politični katolicizem ni ponujal alternative v družbenem razvoju kljub pozicijam, ki jih je v nekaterih evropskih državah imel in v katerih je družba to od njega (prav zaradi politične moči in celo aspiracij po "rekatolizaciji Evrope") tudi upravičeno pričakovala.

¹³⁴ Besednjakov arhiv, dok. št. 33. Poročilo o sestanku z "ljubljskimi klerikalci" dne 20. marca 1943.

XX. Pripis

V Sloveniji se v zadnjih letih postopno opredelujemo do idejnih premis in politike katoliške desnice v tridesetih letih, ko je v slovenskem katoliškem taboru v Kraljevini Jugoslaviji nesporno prevladala. V zadnjem, žepnem leksikonu družbenih in socialnih pojmov z ozirom na nauk Katoliške cerkve, Solidarno delati – solidarno živeti (Celovec 1995), lahko npr. prebermo:

„Fašizem je tudi skupen pojem za avtoritativne in diktatorske režime, ki se ohranjajo na oblasti s populističnimi gesli, enostrankarsko diktaturo, omejevanjem človekovih pravic in državljskih svoboščin (...). Take diktature so bile npr. Francova Španija, Salazarjeva Portugalska, Kardjordjevičeva Jugoslavija, Paveličeva Hrvaška, Nedičeva Srbija, Tisova Slovaška, Hortyjeva Madžarska, Pinochetov Čile, polkovniški režim v Grčiji in generalska hunta v Argentini. Fašistični režimi so se skušali legitimirati kot protikomunistični in solidarnostni ter korporacijski družbeni sistemi, ki jim načeljuje karizmatična osebnost "voditelja", v čemer spominjajo na sistem nacionalnega socializma. (...) K fašističnim sistemom bi lahko prištevali tudi avstrijsko stanovsko državo (Dollfußov režim 1934-1938). (...) Kritiko fašistične države je mogoče najti tudi v socialni okrožnici Quadragesimo anno...“¹³⁵

Sicer v geslu avtorji (in njihovi slovenski korektorji) niso upoštevali razločka med radikalno desnico (fašizmom) in konzervativno oziroma avtoritarno desnico (glej v opombi št. 4), vendar se tudi glede trditve o kritičnosti papeške okrožnice do fašizma vsiljuje vprašanje, kako so se ideologi slovenskega političnega katolicizma (ki so jim je načelovali intelektualci tako izjemnega formata kot npr. Aleš Ušeničnik) lahko povsem očitno navduševali nad omenjenimi (zdaj že kar fašističnimi) režimi ali jih celo priporočali kot zglede "idealnih družb" (primernih za njihovo posnemanje v Sloveniji), oziroma, kako so brali in razumeli papeške okrožnice, če jih vodilni slovenski in evropski katoliški sociologi danes berejo v nasprotni smeri? Morda je kritiko fašizma v okrožnici Quadragesimo anno (kot smo v začetku že omenili) res "mogoče najti",¹³⁶ a potem se vsiljuje vprašanje, če so papeške enciklike res dokumenti, ki jih "sub specie aeternitatis" lahko beremo glede na čas in razmere v več, celo diametralno nasprotujočih si smereh? Najbrž ne. Navidezna kontradikcija je zgolj dokaz, da se je nekdo takrat usodno motil. Pij XI. v konceptu okrožnice ali vodilni ideologi političnega katolicizma (npr. na Slovenskem) v njeni interpretaciji?

Gotovo je vsaj to, da držijo besede Erike Weinzierl, ki je nekoč zapisala, da so zgoraj opisane oblike delovanja političnega katolicizma danes seveda zgolj stvar preteklosti, stvar zgodovine in zgodovinarjev.¹³⁷

¹³⁵ Edeltraud Buchberger/Walter Suk/Vinko Ošlak: Smiselno delati – solidarno živeti, Katoliška prosveta, Celovec 1995 (Pregledali, svetovali popravke in dopolnitve: dr. Pavel Apovnik, dr. Franc Vrbinc, dr. Janez Juhant, dr. Ivan Štuhec.)

¹³⁶ Čeprav je v tem smislu potrebno vseeno opozoriti, da je sporen (če nič drugega) vsaj čas papeške "kritike", ki sovпада s krizo v političnih odnosih med Vatikanom in fašistično Italijo, ki je nastala zaradi spora okoli kompetenc Katoliške akcije oziroma mladinskih fašističnih organizacij, pri vzgoji mladine.

¹³⁷ Erika Weinzierl, Austria: Church, State, Politics, and Ideology, 1919-1938; v: Wolff J. Reichard, Jörg K. Hoensch: Catholics, the State and the European Radical Right 1919-1945, New York 1987, str. 26.